

FRANCISCANESSEN IN BODEGRAVEN

**Bijna een eeuw liefde voor
de medemens**

Wim Kusee

**Stichting Historische
Kring Bodegraven**

Franciscanessen in Bodegraven

bijna een eeuw liefde voor de medemens

Auteur : Wim Kusee
Uitgave : Stichting Historische Kring Bodegraven

Inhoud

Inhoud	3
Introductie	5
Voorwoord	6
Hst 0 Inleiding	8
Hst 1 Het begin in Bodegraven	17
Hst 2 Uitbreidingen	31
Hst 3 Tussen de wereldoorlogen	45
Hst 4 De tweede wereldoorlog en daarna	66
Hst 5 De laatste jaren	74
Gesprek met zuster Mariëtte van der Wiel	89
Gesprek met Rita van der Elst	90
Herinneringen van Anny Moons-Bisschop	91
Bijlagen:	
1 Kloosters en kloosterlingen	93
2 Franciscus van Assisi	97
3 Franciscanen en Franciscanessen	100
4 Leefregel van Franciscus	102
5 Clara Pfänder, oprichter der congregatie	103
6 Oversten van de congregatie	105
7 Geestelijken in Bodegraven	106
8 Locaties der Franciscanessen	107
9 Wordenlijst	109
Diverse kaders met een korte beschrijving:	
1 Kloostergeloften	16
2 Diverse stadia voor intrede	25
3 Retraite	31
4 Dagindeling	51
5 Het beeld van St.Jozef	53
6 Hulpbehoevenden	55
7 Personeel	71
8 Huisvesting	80
9 Herkomst van de kinderen	83
10 De congregatie tegenwoordig	89

Foto voorzijde (afb.1) :

*Bijna een eeuw waren de zusters actief in Bodegraven
Hier een groepsfoto van de zusters, genomen in de zusters tuin.*

Foto: Verzameling Alphons van Leeuwen

© 2006, Stichting Historische Kring Bodegraven.

Niets uit deze uitgave mag worden veelevoudigd en/of openbaar gemaakt worden door middel van druk, fotokopie, microfilm, disk of op welke andere wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de Stichting.

Table 1

Description of the variables used in the regression analysis

Variable	Description
1	Age
2	Gender
3	Marital status
4	Education
5	Income
6	Health
7	Religion
8	Political party
9	Region
10	Urban/rural
11	Employment
12	Home ownership
13	Home value
14	Home size
15	Home age
16	Home quality
17	Home location
18	Home condition
19	Home amenities
20	Home features
21	Home style
22	Home color
23	Home finish
24	Home fixtures
25	Home appliances
26	Home furniture
27	Home decor
28	Home landscaping
29	Home maintenance
30	Home safety
31	Home security
32	Home insurance
33	Home taxes
34	Home costs
35	Home benefits
36	Home risks
37	Home rewards
38	Home satisfaction
39	Home loyalty
40	Home commitment
41	Home involvement
42	Home participation
43	Home contribution
44	Home support
45	Home advocacy
46	Home activism
47	Home citizenship
48	Home globalism
49	Home futurism
50	Home idealism
51	Home realism
52	Home pragmatism
53	Home empiricism
54	Home rationalism
55	Home logicism
56	Home scientism
57	Home technicism
58	Home industrialism
59	Home capitalism
60	Home socialism
61	Home communism
62	Home anarchism
63	Home nihilism
64	Home nihilism
65	Home nihilism
66	Home nihilism
67	Home nihilism
68	Home nihilism
69	Home nihilism
70	Home nihilism
71	Home nihilism
72	Home nihilism
73	Home nihilism
74	Home nihilism
75	Home nihilism
76	Home nihilism
77	Home nihilism
78	Home nihilism
79	Home nihilism
80	Home nihilism
81	Home nihilism
82	Home nihilism
83	Home nihilism
84	Home nihilism
85	Home nihilism
86	Home nihilism
87	Home nihilism
88	Home nihilism
89	Home nihilism
90	Home nihilism
91	Home nihilism
92	Home nihilism
93	Home nihilism
94	Home nihilism
95	Home nihilism
96	Home nihilism
97	Home nihilism
98	Home nihilism
99	Home nihilism
100	Home nihilism

Intro

Dit boek is het tweede boek dat wordt uitgegeven door de Stichting Historische Kring Bodegraven. Deze stichting heeft als doel het door diverse activiteiten en publicaties stimuleren van historische belangstelling in het dorp Bodegraven. Zo worden er diverse bijeenkomsten georganiseerd waarin het dorp Bodegraven in beeld en verhaal centraal staat. Verder is er een halfjaarlijks tijdschrift voor de donateurs, de "Boreftse Berichten".

Naast deze bijeenkomsten en tijdschrift heeft de stichting op zich genomen ieder jaar een boek uit te geven over een onderwerp uit het dorp Bodegraven. In 2005 is het eerste boek verschenen met de titel "Brandend Bodegraven door de eeuwen heen". Het boek dat u nu in handen heeft is het tweede boek in deze serie.

Bijna 100 jaar woonden en werkten er in het dorp zusters van de Franciscanese orde. Zij waren actief in het onderwijs en de ziekenzorg. Met name de zorg voor het pensionaat, waar tot wel 60 kinderen woonden, was een belangrijke taak van deze zusters. In dit boek kunt u lezen waarom deze Franciscanessen naar Nederland kwamen, wat ze deden, en hoe ze vanuit een heel klein beginnetje een groot pensionaat mochten leiden. Ook kunt u lezen hoe het kwam dat de alom bekende Zusteruin in Bodegraven is gesticht.

Allen die materiaal beschikbaar stelden zijn wij veel dank verschuldigd. Het bestuur van de stichting hoopt dat u met dit boek op een plezierige manier kennis maakt met de geschiedenis van het dorp Bodegraven.

Namens het bestuur,

Leendert Spijker,
Voorzitter

Voorwoord

Als schrijver van dit boek mocht ik beginnen met weliswaar enige kennis over het pensionaat en de Franciscanessen in Bodegraven, maar dat was toch een niet volledige kennis van zaken. Al lezend, schrijvend, pratend en vragend kwam er steeds meer bekendheid bij mij over deze zusters. En al doende kwam er ook steeds meer bewondering voor het werk van hen.

Ik mocht gesprekken hebben met diverse mensen. Mensen die als kind in het pensionaat verbleven, mensen die in het pensionaat hebben gewerkt, en zeker niet in de laatste plaats met twee zusters die in het pensionaat woonden en werkten. Van diverse kanten hoorde ik bewondering voor het werk van de zusters. Opmerkingen als "ze waren soms wel streng, maar het was toch een heel fijne tijd", of "ze zorgden heel goed voor je als je het eens moeilijk had" gaven vaak blijk van een positieve sfeer, waarin de liefde voor de medemens van de zusters Franciscanessen doordrong.

Ieder die aan dit boek meewerkte, hetzij door gesprekken, hetzij door het leveren van foto's of informatie wil ik van harte bedanken. Speciaal wil ik mijn dank uitbrengen aan de zusters Antoine en Mariëtte die mij hielpen met het werk, die mijn vragen beantwoordden, en die mij behoedden voor al te grote ontsparingen waar het het leven van de Franciscanessen betrof. Ook mijn vrouw Silvia wil ik vanaf deze plaats bedanken. Zij moest soms ervaren, dat ik weer eens op mijn studeerkamer zat, als er weer een hoofdstuk geschreven moest worden. Zij was ook degene, die het hele script op spel- en stijlfouten heeft gecontroleerd.

Wim Kusee

Afb.2 School (rechts, met beeld), kapel (midden) en nog een klein stukje van het pensio-
naat (geheel links, achter de muur).
Foto: verzameling Louis Bianchi.

Hst.0 Inleiding

0.0 Waar beginnen we?

Bij het schrijven van een boek over het pensionaat van de zusters Franciscanessen in Bodegraven is het moeilijk om precies een begin- en een einddatum te bepalen. O ja, de tijd dat de zusters in Bodegraven actief waren is wel precies te bepalen. De eerste zusters arriveerden op 15 oktober 1875 in Bodegraven en het pensionaat werd gesloten in oktober 1970. Dat zijn datums die beide vastliggen. Maar om een beter beeld te krijgen van de aanleiding tot het vestigen van de zusters in Bodegraven moeten we terug in de geschiedenis. Niet alleen terug tot 1875, maar nog verder terug.

Maar hoever moeten we teruggaan? Dat is wat moeilijk aan te geven. Want wat was eigenlijk de aanleiding dat de zusters in Bodegraven terecht kwamen? En waarom juist in Bodegraven? Gaan we terug naar zogenaamde Kulturkampf in Duitsland in 1871? Of gaan we terug naar de oprichting van de congregatie van de Franciscanessen in Salzkotten door Clara Pfänder in 1860? Misschien moeten we ook kijken naar de oprichting van een andere Franciscaner orde in Paderborn in 1849. Het zou best weleens nodig kunnen zijn om terug te gaan in de geschiedenis tot de tijd van Napoleon (zo rond het jaar 1800), of tot het jaar 1205 toen Franciscus zijn leven zodanig omkeerde, dat er diverse kloosterordes hem gingen navolgen. Of gaan we misschien zelfs terug tot rond het jaar nul, toen Jezus van Nazareth werd geboren? Jezus, die door de christenen als zoon van God wordt beschouwd en voorbeeld is voor vele miljoenen mensen op de aarde. Allemaal jaartallen die kort voor of juist ver voor 1875 liggen. Allemaal jaartallen die in ons verhaal van belang zouden kunnen zijn.

Maar laten we maar niet te ver terug gaan in de geschiedenis. De geschiedenis van Franciscus van Assisïe hoeft in dit eerste hoofdstuk niet te worden beschreven. Over hem is een korte bijlage achter in dit boek opgenomen. Om de start van de Franciscanessen in Bodegraven goed te kunnen plaatsen zijn er twee lijnen in de geschiedenis die voor ons belangrijk zijn. Beide zullen we hier kort beschrijven. Dat deze beide lijnen dan samenkomen in Bodegraven, dat is iets dat we verderop wel zullen lezen.

0.1 De ordes in Duitsland

Afb.3 Een bidprentje van Pauline von Mallinckrodt.

Laten maar beginnen bij Pauline von Mallinckrodt in het jaar 1849. Of nee, we beginnen toch maar nog een aantal jaren eerder. Op 3 juni 1817 wordt in Minden, in Westfalen in Duitsland Pauline von Mallinckrodt geboren. Ze is een dochter van een vooraanstaand Duitser en krijgt een goede opvoeding. Haar ouders zijn lid van de RK kerk en in de geest van die kerk wordt zij opgevoed. Haar vader is lid van de regering van de deelstaat Westfalen in Aken. Ze bezoekt goede scholen, leert dansen, paardrijden en de Franse taal. Kortom, ze leidt een onbekommerd leven in luxe en welvaart.

Maar als dan op 17 jarige leeftijd haar moeder overlijdt en zij als bijna volwassene de verantwoordelijkheid krijgt voor een huishouden met vele verplichtingen, begint ze toch anders tegen het leven aan te kijken. Ondanks haar verplichtingen in het gezin krijgt ze toch de mogelijkheid

om reizen te ondernemen. Ze reist binnen Duitsland, maar ook naar het buitenland. Daarbij verruimt ze uiteraard haar blik op de wereld. Ze ziet daarbij niet alleen de bovenkant van de maatschappij met weelde en rijkdom, maar ze komt op haar reizen ook in aanraking met mensen die in armoede leven. Met haar christelijke achtergrond komen bij haar sociale gevoelens boven, waarbij ze de armen in haar omgeving graag ten dienste wil zijn.

Terug in Paderborn, waar haar vader inmiddels naartoe is verhuisd, ziet ze dat er in de stad ook vele gezinnen zijn waar grote armoede heerst. Ze zet zich in voor de arme en zieke mensen van de stad. Ze richt ook een "Kleinkinder-Bewahrschule" op (een soort kleuterschool), waarin ze na korte tijd ook blinde kinderen opneemt. Haar handelen komt daarbij uit een diepe religieusiteit. In de loop van de jaren, dat ze betrokken is bij deze werkzaamheden in Paderborn rijpt bij haar het verlangen om zich aan te sluiten bij een kloosterorde. Maar het zoeken daarbij lukt niet zo. Ze zoekt een orde waar ook juist de zorg voor blinden en blinde kinderen aandacht krijgt en zo'n kloosterorde is er niet in de omgeving. Uiteindelijk besluit zij,

uiteraard na toestemming van de bisschop van de Rooms Katholieke kerk, om zelf een orde op te richten.

Op 21 augustus 1849 richt zij dan uiteindelijk de "congregatie van de zusters der christelijke liefde" op. Daarbij nam zij de leefregel van Franciscus van Assisi aan (voor een beschrijving van Franciscus en van zijn leefregel, zie de diverse bijlagen). Na de eerste schreden op het gebied van blindenapostolaat, groeide de congregatie al snel uit tot een groter geheel. Kenmerk en leidraad voor de congregatie was de gerichtheid op sociale dienstbaarheid aan de maatschappij, de gerichtheid op het geven van onderwijs, de openheid naar de wereld, dienst der gebeden en aanbidding van God; dit alles geïnspireerd door het evangelie van Jezus Christus, zoals dat in de bijbel is te vinden. De concrete uitwerking daarvan vond men in de leefregel van Franciscus van Assisi.

Kort na de stichting van de congregatie van de "zusters der Christelijke liefde" in Paderborn trad een meisje in. Inmiddels was ze 24 jaar oud; ze heette tot die tijd Theresia Pfänder. Omdat het gebruikelijk is, dat een kloosterzuster bij haar intrede haar wereldlijke naam aflegt en een nieuwe naam aanneemt, werd zij vanaf die tijd Clara genoemd. Deze naam, Clara Pfänder, zullen we in de Bodegraafse geschiedenis van de zusters Franciscanessen nog vaak tegenkomen.

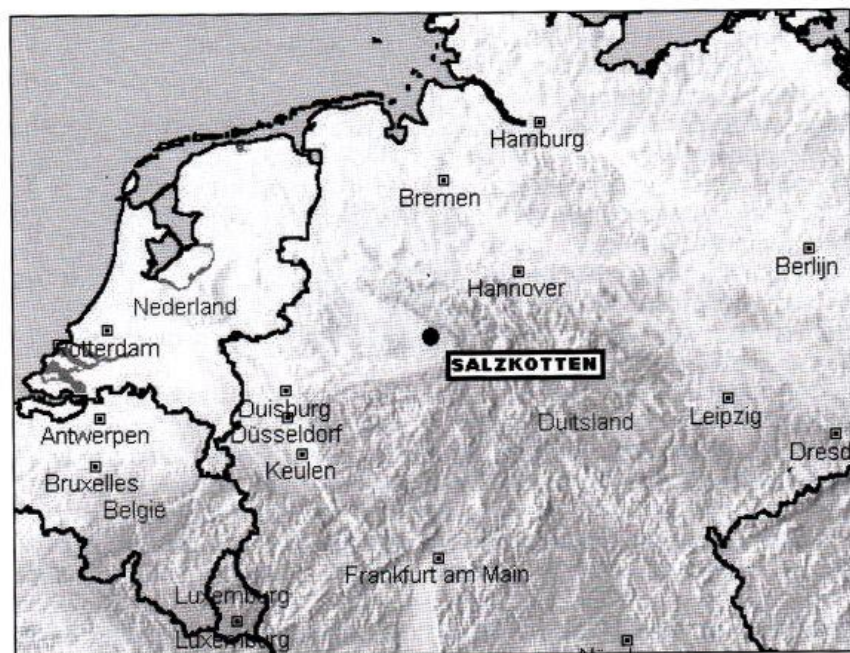
Afb.4 Clara Pfänder.

Theresia was geboren op 6 december 1827 in Hallenberg, in Westfalen. Haar vader hoorde bij de Evangelisch Lutherse kerk, haar moeder was Rooms Katholiek. Als zij twaalf jaar oud is, overlijdt haar moeder. Theresia kiest ervoor om verder te leven in de lijn van het geloof van haar moeder, het Rooms Katholieke geloof. Na een aantal jaren kiest zij ervoor om in het klooster in Paderborn in te treden. Ondanks het Lutherse geloof van haar vader, stemt hij toch in met haar intrede. In 1851 legt zij haar gelofte af en krijgt dan de kloosternaam Clara. Tot 1860 verblijft zij in het klooster in Paderborn, waar zij als lerares werkzaam is.

Toch kan zij zich niet geheel vinden in de opvattingen van de congregatie. Zij wil dat er meer aandacht wordt besteed aan gebed en overdenking. Na verkregen toe-

stemming van de bisschop van Paderborn sticht zij in Olpe (net ten zuiden van Dortmund) een nieuwe congregatie, ook gericht op de leefregel van Franciscus van Assisi. Zij stelt echter de eucharistie en de dagelijkse aanbidding van God meer centraal dan in de congregatie van Paderborn gebruikelijk was. Het gebed krijgt in de nieuwe congregatie meer nadruk, dit naast de dienstbaarheid aan de stad, in de vorm van ziekenverzorging en onderwijs.

De door Clara Pfänder gestichte gemeenschap blijft maar drie jaar in Olpe. In 1863 wordt verhuisd naar een nieuwe locatie in Salzkotten, waar ook heden ten dage deze gemeenschap is gevestigd.

Afb.5 De ligging van Salzkotten in Duitsland.

0.2 De Duitse politieke geschiedenis

Naast de eerste lijn in de geschiedenis, die van de orde der Franciscanessen, is het nu tijd, om ook naar een tweede lijn in de geschiedenis te gaan kijken, namelijk die van de politiek. Daarbij gaan we eerst terug tot Napoleon, de bekende Franse keizer. In zijn machtspolitiek lukte het hem om een groot deel van Europa, en zelfs Egypte en Rusland te veroveren. Zijn machtswaanzin werd hem uiteindelijk fataal, en in 1815 vond in Waterloo de definitieve veldslag plaats, waarbij ook onze Nederlandse koning Willem I was betrokken. In dat jaar vindt dan uiteindelijk het congres van Wenen plaats, waarbij de overwinnaars van Napoleon (Rusland, Engeland, Pruisen en Oostenrijk) praten over een nieuwe machtsverdeling in Europa.

Tot die tijd was het eigenlijk nog niet mogelijk om te spreken van een verenigd Duitsland. Het land bestond uit wel 25 vorstendommen en vier stadsstaten; sommige groot (zoals Pruisen en Oostenrijk), maar andere waren te vinden als kleine postzegelvlakjes op de Duitse landkaart. Tijdens het congres in Wenen werd de Duitse Bond opgericht. Deze bond moest dienen als machtige buffer tussen Rusland en Frankrijk om te voorkomen dat Frankrijk weer opnieuw zijn macht teveel zou kunnen uitoefenen. De gewone man in de straat merkte er nog niet zoveel van; hij voelde zich altijd nog meer Pruis of Beier, dan Duitser. Van nationalistische gevoelens was dus nog geen sprake. Een Duitse eenheid was nog ver te zoeken. Maar toch.... het begin van wat later Duitsland zou worden was aanwezig.

In 1848 rommelde het weer in Europa. In Parijs brak een revolutie uit, waarbij het volk sociale en politieke hervormingen eiste. Maar ook in Duitsland begonnen nationalistische gevoelens naar boven te komen. Na diverse revolutionaire opstanden in Berlijn, Wenen en andere steden, kwam op 18 mei in Frankfurt het parlement bijeen. Men wilde een grondwet voor heel Duitsland maken. Vanwege de vele onenigheden duurde de parlementszitting lang, meer dan een jaar. De in eerste instantie geuite wens voor een groot Duits keizerrijk werd gaandeweg afgezwakt; ook de omvang van het grote Duitse rijk dat men in gedachten had, werd allengs kleiner. De macht van de afzonderlijke staten en staatjes was nog niet gebroken. Maar toch waren er wel wat veranderingen. De bevolking was zich steeds meer bewust geworden van de eigen, Duitse gevoelens.

Een persoon die vanaf 1848 steeds meer macht kreeg, en een grote invloed heeft gehad op de Duitse politiek, met name de buitenlandse politiek, was Otto von Bismarck. Ook in ons verhaal zal deze man een rol spelen, zoals we verderop zullen zien. In 1862 werd hij als minister-president van Pruisen (de belangrijkste staat binnen de Duitse bond)

benoemd. Hij was conservatief in zijn opvattingen; één van zijn uitspraken was "Niet door praten worden vraagstukken opgelost, maar door ijzer en bloed". Al direct een jaar later kon hij dit in praktijk brengen. In de oorlog tussen Denemarken en Duitsland met Sleeswijk Holstein als inzet kon hij zich profileren. Hij vergrootte de invloed van de machtigste staat Pruisen in de Duitse bond, maar ook de invloed van de Duitse bond als geheel. Ook in 1866 kon hij zijn macht uitbreiden in de oorlog van de Noord-Duitse bond tegen het katholieke Oostenrijk.

Afb.6 *Otto von Bismarck.*

In 1870 kon Bismarck zijn buitenlandse politiek nog verder uitbouwen. Door de Franse Napoleon III was op 19 juli de oorlog aan de Noord-Duitse bond verklaard. Dat Bismarck hierin nogal invloed had gehad, mag daarbij zeker worden genoemd. De oorzaak van de Frans-Duitse oorlog lag in het feit dat een lid van de katholieke tak van de Hohenzollern-monarchie op de Spaanse troon dreigde te komen. Frankrijk was daar tegen (ze zag zich daarbij ingesloten tussen de Hohenzollerns in het oosten (Oostenrijk) en in het zuiden (Spanje). Frankrijk eiste van Duitsland haar te steunen, iets wat keizer Wilhelm niet beviel. Bismarck

zag daarin de gelegenheid om de Franse eis af te wijzen, wat voor Napoleon III weer reden was om de oorlog aan Duitsland te verklaren. Zoals bekend werd deze oorlog glorieus door Duitsland gewonnen. Het Duitse leger trok Parijs binnen, en de Elzas werd bij Duitsland ingelijfd.

Na de oorlog werd Bismarck als rijkskanselier naast keizer Wilhelm de belangrijkste man in het Duitse rijk. Als conservatief zag hij het als zijn taak om het keizerrijk en de conservatieve staatsvorm te beschermen tegen al te moderne invloeden. Verschillende binnenlandse "vijanden" die een gevaar zouden kunnen vormen voor de monarchie, moesten het daarbij ontgelden. In de zogenaamde "Kulturkampf", die tussen 1871 en 1878 woedde, bestreed Bismarck de katholieken. Het was in zijn ogen een "preventieve oorlog tegen een interne vijand".

0.3 De Kulturkampf in Duitsland

De centrumpartij, de katholieke partij in Duitsland, had de laatste jaren veel invloed gekregen. Bismarck, die dus sinds 1870 als rijkskanselier steeds meer invloed kreeg, vreesde dat de katholieken zouden samenspannen met de Franse en de Oostenrijkse katholieken. Hij probeerde de invloed van de katholieken, die vooral in het zuiden van Duitsland (Beieren) erg groot was, in te perken.

In 1871 werd de katholieke afdeling in het ministerie van Cultuur opgeheven, uiteraard zeer tegen de zin van de katholieke Zentrumpartei. Later in hetzelfde jaar werd een zogenaamde "Kanzelparagraph" in het wetboek van strafrecht opgenomen. Daarin stond :

"Ein Geistlicher welcher die Angelegenheiten des Staates in einer den öffentlichen Frieden gefährdenden Weise einer Verkündigung macht, wird mit Gefängnis bestraft".

Vrij vertaald mocht er dus vanaf de kansel in de kerk niets meer worden verkondigd dat ook maar iets met de politiek te maken had. Alhoewel deze paragraaf onpartijdig was gesteld, kwam dit vooral in het katholieke zuiden hard aan.

In 1872 volgde meer. Er werd een wet uitgevaardigd, waarbij de orde der Jesuïeten werd verboden. Verder werd toezicht door de staat over alle scholen verordend. Juist de Jesuïeten hadden zich al lang ingezet voor goed onderwijs. Ook werd het contact met het Vaticaan (met de paus als hoofd van de Rooms Katholieke kerk) door Bismarck afgebroken met de woorden "*Nach Canossa gehen wir nicht*".

Weer een jaar later kwam er een nieuwe wet. Die ging nog verder. In de zogenaamde "Maigesetze" werd vastgelegd:

- dat het geestelijken pas was toegestaan onderwijs te geven na afleggen van een staatsexamen.
- dat de opleiding van priesters onder staatstoezicht moest komen.
- dat alle geestelijken zich moesten melden bij de staat.
- dat het kerkelijk recht alleen geldig was na toestemming door de staat.

In hetzelfde jaar werd het ook verboden om voor de kerk te trouwen en werd het burgerlijk huwelijk ingevoerd. Kortom, de katholieken werden steeds verder in de hoek gedreven.

Priesters en bisschoppen die zich niet aan deze wetten hielden, werden gevangen genomen of het land uit gezet. In 1875 escaleerde de Kulturkampf. Alle subsidies en staatsondersteuning voor werkzaamheden welke door de RK kerk werden gedaan, werden afgeschaft. Het werd voor geestelijken verboden om (zonder staatssteun) onderwijs of ziekenzorg te geven. Paus Pius IX verklaarde de antikatholieke wetten van Bismarck voor ongeldig. Het verzet onder de katholieken nam daarop toe.

0.4 Gevolgen van de Kulturkampf

En nu zien we, dat de lijnen die we in de voorgaande paragrafen hebben uitgezet bij elkaar komen. De kloosterorden, zoals de congregatie der Franciscanessen van Salzkotten (hst.0.1) kreeg steeds meer moeite om haar doelstellingen te verwezenlijken. De congregatie ging uiteraard niet mee met de opvattingen van Bismarck (hst. 0.2) en bleef trouw aan de katholieke kerk van Rome. In de afwijzing van de Duitse cultuurwetten (hst. 0.3) werden de opvattingen van de Roomse kerk gevolgd. Het plaatsen van de orde onder toezicht van de staat Duitsland werd afgewezen.

Maar daarmee werd echter ook het geven van onderwijs en het doen van ziekenzorg onmogelijk gemaakt. De belangrijkste bron van inkomsten voor de congregatie van Salzkotten viel daarmee weg. En dat was de peiler onder het bestaan was het weeshuis en de school waarin de zusters werkten. In Salzkotten waren 120 kinderen in het weeshuis opgenomen, en voor hen moest er brood op de plank komen.

Nu was het wel gebruikelijk, dat er door de kloosterorden zoals die in Salzkotten zogenaamde "collectereizen" werden gehouden. Enkele zusters gingen dan langs de deur om te collecteren, geld in te zamelen voor de congregatie. Maar zoiets was op dat moment in Duitsland niet mogelijk; de anti kerkelijke stemming verbood ook het houden van collectereizen.

Eén van de zusters in Salzkotten, Gregoria Korte, was geboren en opgevoed bij haar tante in Meppen, dicht bij de Nederlandse grens. Zij was enigszins op de hoogte van de Nederlandse taal, en stelde voor om in Nederland collectereizen te gaan houden. Moeder overste Clara Pfänder gaf haar hiervoor toestemming, en zo begon zuster Gregoria Korte samen met zuster Beata Fischer haar reis naar Nederland. Hoe ze daarbij in Bodegraven terecht kwam, dat kunnen we verderop lezen.

Nog even een woordje over Bismarck. Hij zag op een gegeven moment wel in, dat hij de vasthoudendheid van de katholieken had onderschat en zwakte de Kulturkampf af. In de jaren tachtig van de negentiende eeuw

werden de meeste anti katholieke maatregelen teruggedraaid; Bismarck werkte later zelfs samen met de katholieke Zentrumpartei. Maar dat speelt zich af nadat de zusters Franciscanessen zich in Bodegraven hadden gevestigd. Daarover gaat het verder in de volgende hoofdstukken.

Kader 1 : Kloostergeloften

Religieuzen leggen drie geloftes af:

1. De gelofte van armoede. Dat houdt in, dat je als religieuze leeft in gemeenschap van goederen. Samen delen, geen eigendommen, geen eigen salaris. Wanneer je deelt met elkaar, is er nooit tekort en houden we nog over voor verschillende projecten in arme landen.
2. De gelofte van gehoorzaamheid. Dat houdt in: horen naar elkaar, bepaalde opdrachten naar eigen geweten vervullen. Horen naar wat bij de medezusters en bij de mensen om je heen leeft, en daar proberen gehoor aan te geven.
3. De gelofte zuiverheid. Dat houdt in: bewust kiezen voor een ongehuwd leven. Dan heb je meer tijd voor gebed en bezinning. Een luisterend oor voor wie dat nodig heeft, en je vrij maken voor wie dat nodig heeft.

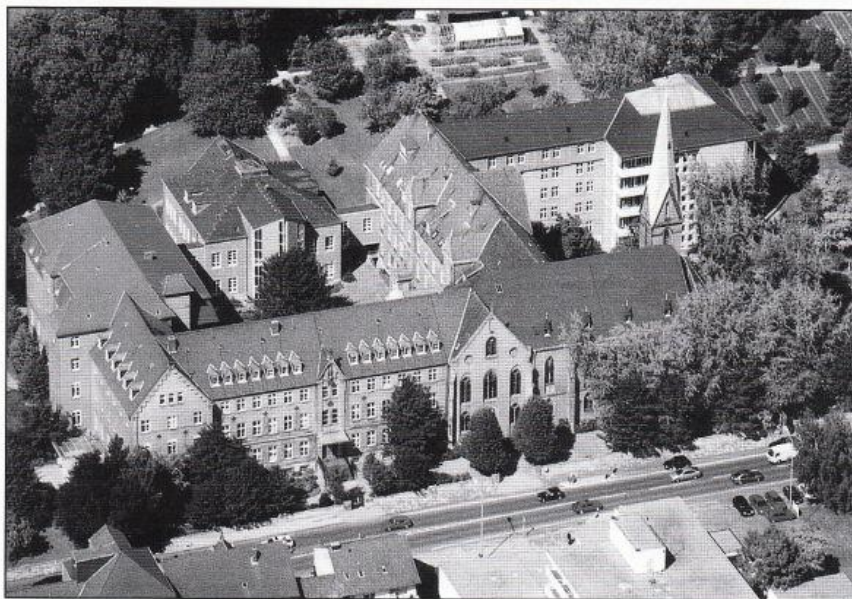
Deze kloostergeloften worden door de kerk als officieel beschouwd.

(de tekst in dit kader is verzorgd door zr.Mariëtte van der Wiel, Bodegraven)

Hst 1. Het begin in Bodegraven

1.1 De eerste collectereizen

In de eerste maanden van 1874 begonnen de zusters Gregoria Korte en Beata Fischer dus met hun collectereizen om geld in te zamelen voor het moederhuis in Salzkotten. Ze bleven eerst een paar weken bij de tante van zuster Gregoria Korte in Meppen, zodat ook zuster Beata Fischer een klein beetje Nederlands kon leren. Vervolgens gingen ze naar Utrecht waar ze aan de aartsbisschop mgr. Schaepman toestemming vroegen om collectereizen te mogen houden. Na het overleggen van een aanbeveling van de Duitse bisschop Conrad Martin gaf mgr. Schaepman hiervoor toestemming.

Afb.7 Het "Mutterhaus" van de Franciscanessen in Salzkotten. De luchtfoto is uit de tegenwoordige tijd.

Foto: Verzameling Tom Bakker.

De beide zusters konden dus beginnen met hun collectereis. Geen gemakkelijke taak. Want het was winter, met sneeuw en ijs. Vervoer was moeilijk, en geld daarvoor ontbrak. De eerste reis ging naar Groningen, waar de pastoor hen vriendelijk ontving. De deken gaf echter geen toe-

stemming om van huis tot huis te gaan collecteren; daarvoor waren er teveel andersdenkenden in de stad. Maar op zondag gaf de pastoor vanaf de kansel een aanmoediging om geld te geven aan de zusters, wat gul werd gedaan. Daarnaast werden de zusters ook door medegelovigen naar welgestelde landbouwers in de omgeving gebracht, waar ze veel mochten ontvangen.

Op deze manier gingen de zusters van stad naar stad, van dorp naar dorp. De reis ging vrijwel altijd te voet; soms was er een hulpvaardige katholiek die hen met een rijtuig naar een andere plaats bracht. Geld voor trekschuit, trein of andere vorm van vervoer ontbrak. Voor het bezoeken van de gewenste adressen moesten vele kilometers te voet worden afgelegd. Toch konden de zusters van tijd tot tijd geld overmaken naar het moederhuis in Salzkotten om daar de ergste nood te ledigen.

Na de Pasen van 1874 werden de collectereizen voortgezet in Gelderland en in Utrecht. Ook in deze provincies moesten de zusters de reis te voet maken, een moeizame taak. Maar de gedachte dat het geld in Salzkotten hard nodig was hield hen op de been. In juni 1874 konden de zusters terugkeren naar Salzkotten.

Maar de nood was niet over. Zuster Gregoria Korte ging nogmaals op collectereis naar Nederland, dit maal samen met zuster Adelberta Ante. De reis voerde nu naar het bisdom Haarlem, wat zich uitstreckte over Noord- en Zuid-Holland. Ook hier waren weer vele mensen die geld gaven en ook in de kerken mochten zij collecteren. Ook in Bodegraven mochten deze beide zusters collecteren. Later zullen we hun namen nog tegenkomen.

1.2 De eerste vestigingen in Nederland

Op hun reizen vertelden de zusters ook over de werkzaamheden die in het moederhuis werden verricht. Over het weeshuis en over het onderwijs dat gegeven werd. En ook over de moeilijkheden die men in Duitsland ondervond. In verschillende plaatsen hadden de pastoors al laten weten, dat ze graag zusters van de congregatie in hun stad of dorp zouden willen laten werken. Goed onderwijs was in die tijd zeker nog geen normale zaak. Toen de Kulturkampf in Duitsland in 1875 dan ook naar een climax ging, zag moeder Clara Pfänder in dat het stichten van huizen in het buitenland noodzakelijk was. Het werk in Duitsland werd de congregatie zo moeilijk gemaakt dat dit wellicht de enige oplossing was. De huizen in het buitenland zouden uiteraard als ondergeschikte vestiging aan het moederhuis in Salzkotten moeten worden opgericht.

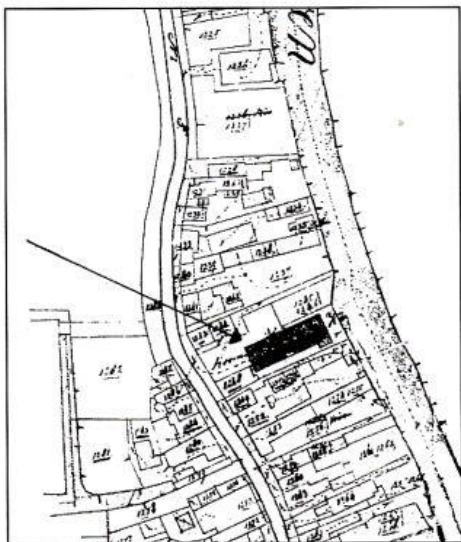
Dat er bij het stichten van de huizen in Nederland (en ook in Frankrijk) wellicht overhaast te werk is gegaan wordt wel duidelijk uit het vervolg. Maar men kon niet anders; de nood in Duitsland was erg hoog, de armoede in de congregatie in Salzkotten werd steeds voelbaarder. Dat er in de contracten die met de parochies werden afgesloten wel eens verplichtingen door de zusters werden aangegaan (b.v. het geven van onderwijs door gediplomeerde zusters onderwijzeressen), waaraan in de eerst jaren nog niet kon worden voldaan, moeten we dus zien in het licht van de nood van deze Kulturkampf.

In vijf jaar tijd werden er vanaf 1875 vijftien huizen in Nederland opgericht, waaronder Bodegraven. Er werden in totaal 73 zusters uit Salzkotten naar Nederland gestuurd om in deze huizen te gaan wonen en werken. Velen van hen waren vaak heel jong; vaak waren het ook zusters die de Nederlandse taal niet machtig waren. De eerste vestiging van de zusters was in Bodegraven, andere vestigingen volgden spoedig. Een volledige lijst van de plaatsen waar de zusters hebben gewerkt is te vinden in bijlage 8.

1.3 De kerk in Bodegraven

Laten we eerst eens zien hoe de kerkelijke situatie in Bodegraven eruit zag. In lijn met ons verhaal kijken we dan uiteraard naar de RK kerk. Na de reformatie was de gemeenschap van de Rooms Katholieken een minderheid in het dorp Bodegraven. Er waren nog wel katholieken, maar van een geregelde samenkomst was er geen sprake. Zo nu en dan was er een reizend priester die in het dorp kwam en dan bij iemand thuis de mis opdroeg en zielzorg verzorgde. Deze situatie duurde tot 1614 (ongeveer vijftig jaar na de reformatie), toen er vanuit de Jesuïetenorde een pater naar Bodegraven werd gestuurd. Maar erg actief in het dorp, dat voor het grootste deel was overgegaan naar de reformatie kon deze pater niet worden. De gereformeerden waren sterk gekant tegen Rooms Katholiek en zeker tegen een Jesuïeten pater.

In 1666, dus ongeveer honderd jaar na de reformatie, werd de situatie iets minder moeilijk. Omdat het aantal katholieken toch weer wat was gestegen, zag men een mogelijkheid een kleine schuur te kopen, gelegen achter een boerderij aan de Overtocht. Beide waren gelegen tussen de straat en de Oude Rijn. Het stelde niet veel voor; de schuur was niet groot en had slechts een rieten dak, maar het begin was er. Dat deze boerderij en schuur net buiten de gemeentegrens lag was een aangename bijkomstigheid. Het gemeentebestuur van Bodegraven kon hier niets tegen beginnen. En het gemeentebestuur van Zwammerdam, waar de Overtocht onder viel, kneep wel een oogje dicht, op voorwaarde dat er wel een financiële donatie

Afb 8 De situatie van de oude kerk, gelegen tussen de Overtocht en de Oude Rijn. Illustratie met toestemming overgenomen uit het boek "Sint Willibrord, de Wachter aan de Overtocht.

In 1857, kort na het herstel van de bisschoppelijke hiërarchie in Nederland, kon er weer wat meer openlijk het Rooms Katholieke geloof worden beleden. Het kerkbestuur zag dat de kerk tussen Overtocht en Oude Rijn te klein was, en besloot in dat jaar een nieuwe kerk te bouwen. Over de perikelen en de strijd die er waren tussen een groep die een kerk aan de Noordstraat wilde en een

tegenover stond. En zo kon het gebeuren dat er in dat jaar weer gekerkt kon worden in een heus eigen gebouw.

In de loop der jaren is er gewerkt aan uitbreiding van deze schuur. In 1766 was de schuur erg bouwvallig geworden. Uitbreiding vond plaats, waarbij de kerk werd vervangen door een stenen gebouw. Weer een tijd later, in 1805 kon er een pastorie worden gebouwd naast deze kerk. In 1824 werd er zelfs een heus RK kerkhof aangelegd naast deze kerk; later in ons verhaal zullen we dit kerkhof nog tegenkomen. Het kerkhof was echter te dicht bij de bebouwing gelegen, reden dat het vijf jaar later al weer ontruimd moest worden; het kerkhof werd aan de andere kant van de Overtocht aangelegd.

Afb.9 De overtocht met de RK kerk.
Foto: Verzameling Tom Bakker.

groep die liever een kerk naast het in 1829 aangelegde kerkhof hadden, zullen we het hier niet hebben. Het resultaat van vele discussies was dat in 1861 het besluit werd genomen de kerk te bouwen naast het bestaande kerkhof, dus op de plaats waar we heden ten dage de RK kerk kunnen vinden. Als architect werd de bekende Cuypers gevraagd.

Enkele jaren later, toen de kerk gereed was, werd de oude kerk en enkele huizen ernaast verkocht. De oude pastorie, die gelegen was naast de oude kerk, dus tegenover de nieuw gebouwde kerk, bleef nog in gebruik. Voor ons verhaal maar gelukkig, want we zullen deze pastorie nog tegen komen.

1.4 De eerste zusters in Bodegraven

En zo komen we dan in oktober 1875 terecht. In het begin van 1875 waren er, zoals we hiervoor zagen, al zusters in Bodegraven geweest op collectereis. Eind 1875 kwamen de zusters Gregoria Korte en Adalberta Ante in Bodegraven bij pastoor Van der Ven op bezoek met het verzoek zich in het dorp te mogen vestigen. De pastoor zag er wel wat in; de zusters zouden in het dorp een bewaarschool oprichten en het plan was om op korte termijn ook een school op te richten.

Het kerkbestuur was echter minder enthousiast. Van de zusters was bekend dat ze arm waren. Bovendien spraken ze slecht Nederlands. De kerk zou zich nogal wat op de hals halen als aan deze zusters toestemming zou worden gegeven om zich in Bodegraven te vestigen. Er werd eerst goed over gepraat. De argumenten van de pastoor waren echter overtuigend genoeg om de zusters toch toestemming te geven om zich te vestigen in het dorp, of net over de grens in het gedeelte van het dorp dat onder de gemeente Zwammerdam viel. Daarbij had de voorspraak van de bisschop van Haarlem, mgr. Wilmer, ook een positieve invloed.

In de van Tolstraat, dus net in de gemeente Bodegraven, werd een huisje gehuurd, dat het eigendom was van dhr. Jansen. Zijn jongste dochter Anna was de eerste Nederlandse postulante die vier jaar later in het Duitse moederhuis in Salzkotten intrad, waarbij zij de naam zuster Eobana kreeg.

Beata Fischer	overste
Emerentia Kröll	bewaarschoolzuster
Blandina Röhre	naaischool
Dominika Werner	huishouding
Rosalia Lukoscheck	huishouding

Tabel 1. Namen van de eerste zusters in 1875

Op 15 oktober kwamen vijf zusters naar Bodegraven. De namen van hen, en de taken die ze vervulden staat in de hiernaast genoemde tabel. In de van Tolstraat

begonnen ze een bewaarschool voor de allerkleinsten en een naaischool voor de iets grotere kinderen. Door parochianen uit het dorp werden meubels en huisraad geschonken, zodat er niet teveel kosten hoefden te worden gemaakt voor het nieuwe zusterhuis.

De zusters waren allen van Duitse komaf. Dat dit erg moeilijk was bleek wel uit het voorval dat zuster Dominika Werner zag gebeuren. Zij kreeg erg heimwee, ze werd zwaarmoedig en tenslotte was het niet meer mogelijk voor haar om in Bodegraven te blijven. Ze werd later naar Uithoorn gebracht (waar ook een huis door de zusters Franciscanessen van Salzkotten was gesticht). Uiteindelijk, toen ze ook in Uithoorn niet meer te houden was, werd ze naar 's Hertogenbosch gebracht waar ze drie maanden kon kuren. Na deze periode werd ze naar Breukelen verplaatst, waar ze op 18 december 1877 aan een longziekte stierf.

1.5 Verhuizing binnen Bodegraven

Het gehuurde huisje in Bodegraven in de van Tolstraat was niet zo groot. Al gauw werd het te klein, en moest er een groter huis komen. Een gelukkige omstandigheid hierbij was het feit, dat er net naast de nog nieuwe kerk aan de Overtocht een nieuwe pastorie werd gebouwd. De oude pastorie, aan de overkant van de straat, tussen de Overtocht en de Oude Rijn, kwam dus leeg te staan. In overleg met het moederhuis in Salzkotten werd een bod gedaan van f 10.000,- op de oude pastorie. Op 8 mei 1876 werd de koop besloten. Het overmaken van het geld kostte wat meer moeite, dit tot ongenoegen van pastoor Van der Ven. Op 5 februari 1877 schreef hij een brief aan het moederhuis in Salzkotten, waarin hij wees op de afspraak dat op nieuwjaarsdag f 7.000,- zou worden overgemaakt, en de rest voor juni 1877. Kort daarop werd inderdaad het geld overgemaakt, zodat de verhuizing inderdaad kon plaatsvinden.

In maart 1877 betrokken de zusters de oude pastorie. Het huis werd bij die gelegenheid genoemd "Het Jozefgesticht". Het nieuwe huis, de oude pastorie, was flink wat groter dan het huisje in de Van Tolstraat. Nu was er ruimte voor het plan, dat de zusters al vanaf het begin hadden, namelijk een internaat. Na een jaar werd in het zusterhuis een internaat ingericht en werden de eerste interne kinderen opgenomen.

In 1878 kwam er een wisseling van de overste in het huis. Zuster Beata Fischer werd teruggeroepen naar Salzkotten; voor haar in de plaats kwam zuster Salesia Brackhane.

1.6 Start van de school

Nu de zusters in een groter huis waren gevestigd kon er ook worden begonnen met een lagere school in dit gebouw. De start van de school, die uiteindelijk in 1878 plaatsvond, ging niet zomaar zonder slag of stoot. Door de zusters was al een tijdje aangegeven dat er met een school zou worden begonnen. Diverse katholieke ouders hadden hun kinderen daarom al van de openbare school afgehaald en rekenden op de start van de school.

Er was echter geen onderwijzeres beschikbaar. Eén van de zusters uit het pensionaat zou zolang maar het onderwijs gaan geven. Maar zij was onbevoegd. Dit kon natuurlijk niet. De pastoor liet dat dan ook duidelijk weten. Maar niet alleen hij, ook de rijksinspectie kreeg te horen dat er een onbevoegd zuster les zou gaan geven. Overste zuster Salesia Brackhane moest in Leiden komen om alles uit te leggen, en kreeg te horen dat het een onbevoegd zuster niet was toegestaan om les te geven. Om uit de problemen te komen werd daarom gezocht naar een wereldlijke leerkracht, totdat er een zuster zou zijn met onderwijsbevoegdheid. Gelukkig werd inderdaad een leraar gevonden en kon de school per 1 augustus 1878 beginnen. Het salaris van de leraar was een grote kostenpost voor de zusters. Daarom kregen ze toestemming om twee maal per jaar van huis tot huis te collecteren en zo het geld bij elkaar te kunnen krijgen.

De nieuwe onderwijzer kwam op 31 juli 1878 in Bodegraven. Omdat de onderwijzer zich nog eerst wat moest inwerken en het dus niet mogelijk was om direct op 1 augustus te beginnen, kregen de kinderen nog een week extra vakantie. Op 7 augustus werd de school plechtig geopend. Nou moeten we ons bij het woord "school" nog niet zoveel van voorstellen. De school bestond namelijk uit slechts één klas, waarin 40 kinderen les kregen. Leerlingen van allerlei leeftijden door elkaar. Het onderwijs was dus wel wat anders dan wat wij tegenwoordig gewend zijn. Maar het begin was er.

Inmiddels waren er enkele zusters van de congregatie in Nederland ijverig aan het studeren voor onderwijzeres. Een paar maanden nadat de school in Bodegraven was geopend, kwam het bericht, dat zuster Ewalda Becker, één van deze zusters, haar onderwijs acte had behaald. De benoeming in Bodegraven had echter nogal wat voeten in de aarde. Zuster Ewalda Becker had namelijk enkele jaren in Nieuwveen gewoond, een andere vestiging van de congregatie van Salzkotten. In deze plaats was ook hard een onderwijzeres nodig. De zusters in Nieuwveen rekenden er eigenlijk op dat zuster Ewalda Becker daar benoemd zou worden. Er waren ook al enkele vage beloften gedaan op dat vlak aan de pastoor van Nieuwveen. Maar uiteindelijk besliste moeder-overste Clara Pfänder om zuster Ewalda Becker naar Bodegraven te sturen. De pastoor van Nieuwveen schreef nog een brief aan zijn collega van Bodegraven, maar deze antwoordde :

"Hebben is hebben en krijgen de kunst. Je zult moeten wachten totdat een andere zuster klaar is met studeren".

Zuster Ewalda Becker kon op 2 januari 1879 in Bodegraven beginnen met haar lessen. De wereldlijke onderwijzer was daarmee niet meer nodig; op financieel gebied een grote verlichting voor de zusters.

1.7 Sacrament in Bodegraven

Sinds het begin van de vestiging in Bodegraven hielden de zusters hun kerkdiensten in de Rooms Katholieke kerk aan de Overtocht. Maar de zusters zouden het toch wel fijn vinden, als ze ook hun diensten konden houden in een eigen kapel in het Jozefgesticht. Er was weliswaar een kleine kapel aanwezig in het zusterhuis en daarin werden wel bijeenkomsten gehouden. Maar in de leer van de RK kerk is een kerkdienst alleen mogelijk als het sacrament, de geheiligde hostie, aanwezig is in de kerk. En dat was nog niet het geval.

De zusters vroegen, en kregen toestemming om dit sacrament in hun huis op te nemen. Op 8 december 1878 werd in een feestelijke dienst "Ons Heer" van de kerk naar de kapel in het zusterhuis gebracht. De pastoor hield een feestelijke toespraak en zegende het sacrament, waarna dit in een klein tabernakel op het kleine altaar in de kapel werd gebracht. Het was alles nogal armoedig maar de zusters waren er des te blijer mee. Zij zagen in het sacrament de lijfelijke tegenwoordigheid van hun Heer Jezus Christus.

1.8 Uitbreidingen

Gaandeweg werd het aantal kinderen dat op de bewaarschool en in de lagere school aanwezig was, groter. Ook het aantal internen in het internaat groeide. Een positieve ontwikkeling maar met ook negatieve kanten. Aan de uitgavenkant was er als gevolg van de uitbreidingen meer geld nodig, maar aan de inkomstenkant kwam er toch wat minder geld binnen. Het huis moest in financiële zin leven van aalmoezen die door gemeentelieden werden gegeven. Het aantal giften verminderde na verloop van tijd. Zo kwam het dat op zekere dag zuster Salesia Brackhane, de moeder overste van het huis, gelijk met andere armen uit het dorp in de rij moest staan om brood en andere levensmiddelen van het armenbestuur in ontvangst te nemen. Toen pastoor Van der Ven echter daarvan hoorde wilde hij dat niet meer hebben. Hij deed een oproep in de kerk, met als gevolg, dat het aantal giften voor de zusters weer toenam, en dat het bezoek aan de bedeling door zuster Salesia Brackhane niet meer nodig was.

Kader 2 : Diverse stadia voor intreding

Voordat een zuster haar eeuwige gelofte aflegde, was er een flinke tijd van voorbereiding aan vooraf gegaan. Er waren een aantal fasen die ieder op een speciale manier werden afgesloten:

- a) **postulaat** : Een meisje dat zich had aangemeld om in het klooster in te treden deed eerst een half jaar mee als "postulant". Daarbij droeg ze de postulantenkleding, een zwarte jurk met bijbehorende sluier. Na dat half jaar volgde de zogenaamde "inkleding". Vanaf dat moment kreeg ze de bruine habijt en zwarte schapulier, de kleding van de Franciscanessen. Daarbij werd nog wel een witte sluier gedragen. Bij de inkleding kreeg de zuster ook een nieuwe naam; de oude, wereldse naam behoorde vanaf dan tot het verleden. Het afleggen van deze kleine gelofte vond meestal plaats in het moederhuis (tot 1921 in Salzkotten in Duitsland, daarna in het provinciaal moederhuis in Aerdenhout).
- b) **novitiaat** : Na ongeveer twee jaar als novice te hebben meegeweest met de zusters kon de zuster de zogenaamde "*kleine gelofte*" afleggen, ook wel "*kleine professie*" genaamd. Deze gelofte hield in, dat ze beloofde voor drie jaar trouw te blijven aan de kloostergeloften.
- c) **periode van uitzending** : Deze periode kan worden gezien als een soort stageperiode. De zuster werd geplaatst in één van de huizen van de kloosterorde waar zij nader kennismakte met de orde. Deze derde periode werd afgesloten met het afleggen van de zogenaamde "*eeuwige gelofte*", ook wel "*grote professie*" genaamd. Ook het afleggen van de eeuwige gelofte vond plaats in het moederhuis in Salzkotten en later in Aerdenhout.

Na de paasvakantie van 1879 begon zuster Ewalda Becker, de zuster voor het onderwijs, ook jongens aan te nemen op de school. Er was echter maar één lokaal. Alle leerlingen bij elkaar plaatsen, zoals tegenwoordig gebruikelijk is, kon echter in 1879 beslist niet. Er werd daarom een tweede lokaal ingericht, gescheiden door een schuifdeur van het andere klaslokaal.

Tot 1880 waren alle zusters van Duitse afkomst. Ondanks dat zij wel enkele woorden Nederlands spraken en goed hun best deden om de taal te leren, gaf dat uiteraard problemen. Maar in 1877 was er in Uithoorn (vanaf 1878 in Breukelen) inmiddels een noviciaat door de zusters begonnen. Nieuw in te treden zusters en dan vooral van Nederlandse geboorte, konden zo ook in de orde worden opgenomen. In 1880 was het zover dat de eerste Nederlandse zuster het noviciaat had doorlopen en de klooster-gelofte aflegde. Zuster Edelburga Meier kwam in 1880 naar Bodegraven, waar zij de zorg kreeg over de kinderen van de bewaarschool. Daarnaast

Salesia Brackhane	overste
Ewalda Becker	lagere school
Hilaria Falkenstein	naaischool
Edelburga Meier	bewaarschool
Gratiana Papôt	pensionairen
Caroline Rollin	keuken
Maritia Bom	huiswerk en was
Georgia Lukoschek	huiswerk en was

Tabel 2. Namen van de zusters in 1880

hielp ze ook mee in de huishouding. Een tweede Nederlandse zuster, zuster Gratiana Papôt kwam uit Warmond. Haar taak was het de zang in de kapel te leiden en aan de internen pianolessen te geven. Ze had ook de zorg voor de eetzaal en de slaapzaal van de internen.

In 1880 was er van de eerste vijf zusters geen enkele meer in Bodegraven aanwezig. De namen van de zusters in dat jaar staan in de hiernaast genoemde tabel.

Begin 1884 kwam er een oude dame naar de zusters toe met de vraag om haar laatste levensdagen bij de zusters te mogen doorbrengen. Er was nog een kamer vrij, dus de mogelijkheden waren aanwezig. En het kostgeld dat zij zou gaan betalen was een welkome aanvulling op de karige inkomsten van de zusters. Van het geld dat zij inbracht kon de kapel worden opgeknap.

Uit Breukelen, waar het huis van de Franciscanessen kort geleden was opgeheven, werd het mooie altaar overgebracht. Uit het moederhuis kwam een kleine kruiswegstatie (14 schilderijen, die samen de geschiedenis van de kruisiging van Jezus uitbeelden) naar Bodegraven. Rond Pasen 1884 was de vernieuwde kapel gereed en konden de zusters paasfeest vieren.

In dezelfde tijd had moeder-overste Salesia Brackhane ook nog een wens om een groentetuin in te richten waar goedkoop groenten kon worden geteeld. Ruimte op eigen terrein was er niet. Toen de zuster het probleem aan pastoor Van der Ven voorlegde moest hij eerst lachen maar even later kwam hij met het voorstel dat een stuk grond achter de begraafplaats kon worden gebruikt. Deze begraafplaats lag toen nog naast de oude pastorie tussen Overtocht en Oude Rijn, en dus naast het zusterhuis. Hij zei:

"De zusters kunnen de tuin wel in gebruik nemen. Geven kan ik hem niet, want het is eigendom van de kerk, maar u mag de tuin zonder vergoeding gebruiken zolang ik leef; mijn opvolger zal dan wel weer verder zorgen."

En zo konden de zusters de eerste zusteruin in gebruik nemen, gelegen naast het huis, aan de Oude Rijn.

1.9 Uitbreiding van de school

Het aantal aanmeldingen voor de school nam zo toe dat er steeds meer behoefte kwam aan een nieuwe school. Het eerste zusterhuis in de oude pastorie was dermate klein dat het echt niet langer meer kon. Op 2 november 1881 besloot het kerkbestuur tot de bouw van een nieuwe school. De school zou worden gefinancierd door het kerkbestuur, de onderwijzeressen zouden worden gevonden bij de zusters Franciscanessen. Er werd voorgesteld dat de zusters collectebezoeken zouden afleggen bij de beter gesitueerden in het dorp om zo de school te kunnen bekostigen. De pastoor en het oudste lid van het kerkbestuur schreven ieder voor f 600,- in, zowaar voor die tijd geen klein bedrag. Binnen veertien dagen was er al voor f 5000,- ingetekend, en was er voldoende basis om met de nieuwe school te kunnen beginnen. Eerst werd nog toestemming gevraagd aan de bisschop van Haarlem, mgr. Snickers, waarna men met de bouw kon starten.

Het maken van de bouwplannen en bouwtekeningen kostte toch nog iets meer tijd dan men had verwacht. Omdat het inmiddels najaar was geworden wachtte men met de bouw tot het voorjaar van 1883. Op 19 april werd de eerste paal geslagen voor de nieuwe school.

Toen de zusters zes jaar eerder, in 1877, naar de oude pastorie verhuisden waren er in het bedrag van f 10.000,- ook twee stukken land inbegrepen naast de pastorie. Op dit stuk land kon nu de nieuwe school worden gebouwd. Op 2 september 1883 werd de nieuwe school geopend. De

school werd, net als het zusterhuis, aan St.Jozef opgedragen; de naam werd dus "Sint Jozefschool". Er waren twee lokalen in de school, beide op de begane grond. In het lokaal aan de straatkant (de Overtocht) kwamen de meisjes te zitten, in het lokaal aan de kant van de Oude Rijn kwamen de jongens.

<i>Zusters</i>	
Salesia Brackhane	overste
Ewalda Becker	onderwijzeres
Hilaria Falkenstein	
Georgia Lukoschek	
Margaritha Waasdorp	
Edelburga Meier	
Gratiana Papôt	zang en muziek
Liberata Kötter	onderwijzeres
Ladislá Meyer	
<i>Pensionairen</i>	
15 meisjes	
<i>Kostdame</i>	
1 oude dame	
<i>Tabel 3. Bevolking van het zusterhuis in 1885</i>	

Zuster Ewalda Becker was als gediplomeerd onderwijzeres verbonden aan de school. Voor de andere klas was er echter nog geen gediplomeerd onderwijzeres beschikbaar. Tijdelijk kwam zuster Auguste Laakman naar Bodegraven. Zij kwam uit Wervershoof waar één van de andere zusterhuizen van de Franciscanessen was gevestigd. Blijkbaar had de schoolinspectie dit keer geen bezwaar tegen een ongediplomeerd onderwijzeres voor de klas.

Zuster Auguste Laakman voldeed blijkbaar goed, ondanks het feit dat ze niet was gediplomeerd. Helaas voor Bodegraven werd in december 1884 een niet zo'n aangenaam besluit genomen door het moederhuis in Salzkotten. In Westwoud, vlakbij Wervershoof, was er ook een school door de zusters Franciscanessen opgericht. Zuster Augusta Laakman moest daarom op 17 januari 1885 terug naar Wervershoof. Voor haar in de plaats kwam zuster Liberata Kötter, die inmiddels twee jaar als assistent onderwijzeres had gefungeerd in Westerhoof. Zij nam vanaf 20 januari 1885 de jongensklas voor haar rekening.

Ieder jaar waren er weer diverse verplaatsingen van zusters. Ervaren zusters waren nodig in nieuw gestichte huizen van de Franciscanessen, andere kwamen weer naar Bodegraven om hier te werken. In de tabel hiernaast staan de namen van de zusters die in 1885 in Bodegraven aanwezig waren.

Naast de pensionairen waren er ook leerlingen uit Bodegraven op school en in de bewaarschool (kleuterschool). Deze laatste was gevestigd in een

schuurtje naast het zusterhuis. Dat kon eigenlijk niet meer; deze ruimte was eigenlijk te klein voor de bewaarschool. Zuster Edelburga Meier, die de leiding had over de bewaarschool, had al eens geklaagd, maar er was geen geld en geen mogelijkheid om de bewaarschool te verbeteren. Totdat op een gegeven moment er toch wat geld gespaard was. Maar het mocht niet veel kosten, niet meer dan f 700,-. De aannemer die de lagere school had gebouwd gaf aan, dat hij voor dit bedrag echt geen schooltje kon bouwen. Er moest een architect worden gezocht, de bouw moest worden betaald en er waren vele andere kosten. Tijdens een gesprek met de aannemer krabbelde zuster overste Salesia Brackhane toen wat op papier en sprak toen:

Dan zal ikzelf maar de architect moeten zijn. Volgens mij kan het zo worden gebouwd: er hoeft geen paal in de grond; de school wordt opgetrokken uit hout en cement en er moet een plat dak op. Als jullie dat zó kunnen bouwen, dan zijn we klaar.

*Afb.10 Een schoolfoto, zoals er vele zijn genomen. Middenin de zuster onderwijzeres. Verder 39 kinderen. Het betreft de zesde klas uit 1919 of 1920
Foto: Verzameling Broos de Groot.*

De aannemer stemde lachend toe. In maart 1886 werd met de voorbereidingen begonnen, en in acht weken stond er een nieuwe houten bewaarschool. Gegoede burgers hielpen nog met wat andere werkzaamheden; het lage muurtje aan de kant van de Oude Rijn werd op kosten van ene meneer van der Geest met 75 centimeter verhoogd. Ook andere inwoners droegen hun steentje bij. Na de paasvakantie kon de bewaarschool op 9 mei 1886 in gebruik worden genomen.

Hst.2 Uitbreidingen

2.1 Armoede werd achteraf duidelijk

Ieder jaar werd er door de zusters een zogenaamde "retraite" gehouden. Ook in 1886 werd een retraite gehouden. Dit keer in de Mariastichting met de Haarlem, een pas gestichte vestiging waar men zich voornamelijk met de ziekenzorg bezig hield. Later, in 1899, is in Haarlem een ziekenhuis opgericht dat is uitgegroeid tot een groot regionaal ziekenhuis. Maar terug naar 1886. Op 9 augustus vertrokken zes zusters uit Bodegraven, waaronder moeder-overste Salesia Brackhane, naar Haarlem. Alles verliep voo-spoedig. Op de laatste dag werd een brief voorgelezen van de generale overste in Salzkotten. Daarin deelde zij mee, dat er enkele wisselingen zouden plaatsvinden. Zo stond er onder andere in de brief:

"Zuster Salesia Brackhane is benoemd als overste van Wer-vershooof en zuster Hieronyma Bresser zal als overste naar Bo-degraven worden verplaatst. Om onnodige kosten te sparen is het gewenst dat de betreffende zusters direct van Haarlem naar hun nieuwe woonplaats zullen reizen, in overeenstemming met de gelofte van armoede."

Kader 3 : Retraite

Een retraite is een bijeenkomst waarin een bepaald geestelijk onderwerp meer wordt uitgediept. De meeste zusters namen deel aan zo'n retraite. Alle zusters van een vestiging gingen daar dan naartoe. Zo'n retraite werd meestal gehouden in de zomervakantie. Dan waren er immers geen leerlingen op de school aanwezig; veel pensionairen waren dan ook thuis bij hun ouders.

In de beginjaren werd een retraite vaak gehouden in één van de zusterhuizen ergens in Nederland. De retraite was voor alle zusters verplicht. Later, na 1921, toen het provinciaal huis in Aerdenhout er was, werd de retraite meestal op die locatie gehouden.

Weer later, we spreken dan over de jaren na ongeveer 1970 (toen het pensioonaat in Bodegraven al was opgeheven) konden de zusters zelf kiezen waar ze de retraite wilden houden. Het was dan ook niet meer verplicht om met alle zusters van eenzelfde locatie naar dezelfde retraite te gaan; men was veel vrijer in de keuze.

Na het voorlezen van de brief was het even stil. Niemand had dit verwacht. De zusters waren zeer gehecht aan overste Salesia Brackhane; men had het er dus moeilijk mee. Maar zuster Brackhane nam het vredevol op, rekening houdend met de wetenschap dat dit zou kunnen gebeuren. Ze kon terugkijken op acht jaar voorspoedige ontwikkeling van de congregatie in Bodegraven.

Dat ze zich volledig had ingezet voor de zusters in Bodegraven bleek wel uit het volgende. Volgens de kloosterorde van Franciscus mag men niet hechten aan eigen bezit. Er waren dus geen andere bezittingen van Salesia Brackhane in Bodegraven dan wat kleding. Die zou worden nagestuurd. Ze had opdracht gegeven om vooral niets in te pakken waarop niet heel duidelijk haar wasnummer op stond. Toen de zusters in Bodegraven de armzalige kledingstukken van moeder Salesia bij elkaar hadden gelegd, zagen ze pas in hoe grote armoede zij had geleefd, en hoe zij alles voor de andere zusters had overgehad. Omdat moeder Salesia altijd zelf de was had verzorgd zagen de zusters nu pas dat ze alle afgedankte en versleten kledingstukken zelf had gedragen. Dit dus volledig in lijn met de armoedeopdracht zoals Franciscus van Assisi die in zijn leefregel had weergegeven.

2.2 Meer bewoners

In 1884 was er een eerste kostdame in het zusterhuis komen wonen. Er was echter nog een kamer vrij en omdat de zusters het kostgeld goed konden gebruiken werd deze kamer in 1886 voor een tweede kostdame ingericht. Dit was Elisabeth Veelenturf. Zij was heel rijk, maar zwakzinnig. Zij had in 1886 een beroep op de zusters gedaan om in het convent te mogen wonen. Zuster Brackhane had haar opgenomen op voorwaarde, dat eerst gekeken zou worden of Elisabeth geen problemen zou veroorzaken. Na drie maanden proeftijd bleek, dat haar zwakzinnigheid geen probleem vormde voor de andere inwoners van het zusterhuis, en werd ze definitief opgenomen. Ze heeft echter niet lang in het huis mogen wonen; aan het eind van hetzelfde jaar stierf zij.

Naast een tweede kostdame kwamen er ook meer internen in het pensionaat. Na de vakantie in 1886 waren dat er twintig. Er kwam ook een nieuwe zuster voor het onderwijs. De huidige onderwijzeres, Leonora Kranke, die geen onderwijs acte bezat, stond toch voor de klas. Zij werd vervangen door een leke-onderwijzeres mej.Becker, de zus van zuster Ewalda Becker. Voor de leiding van het pensionaat was het toch wat meer geruststelling dat er een gediplomeerd onderwijzeres voor de klas stond. Als de onderwijsinspectie nu langs zou komen was er tenminste geen probleem.

Afb.11 De inrichting van de slaapzalen, zoals deze vroeger was.
Foto: Verzameling Louis Bianchi.

In 1888 kwamen er weer vijf pensionairen bij, zodat het aantal nu op 25 kwam. Er was wel een probleem om deze te huisvesten. Maar er kwam een oplossing. De zolder van de lagere school was tot dan toe niet gebruikt. Nu kreeg de timmerman opdracht om planken op de vloer te leggen en de zolder bewoonbaar te maken. De slaapcellen in het zusterhuis werden nu ingericht als slaapkamer voor de pensionairen en de nieuw gemaakte ruimte op de zolder van de school werd slaapzaal voor de zusters. Een ander gedeelte van de zolder zou worden ingericht als strijkkamer.

2.3 Verbouwing

Meer pensionairen, meer kostdames, dus ook meer werk. Moeder overste Hyeronyma Bresser vroeg aan het moederhuis in Salzkotten om meer zusters om het extra werk aan te kunnen. Eén om bij de kinderen te helpen en één voor de zorg van de oudere dames kostgangers. Dus kwamen eind 1888 zuster Monica Spruit en zuster Callista van Berkel naar Bodegraven.

Meer pensionairen, meer kostdames, meer werk, meer zusters, alles goed en wel, maar de ruimte begon te dringen. Het zusterhuis en naastgelegen school werden te klein. Een bouwbedrijf werd benaderd om te onderzoeken of de fundamenteën van de schuur stevig genoeg waren om boven op deze schuur een verdieping te bouwen. Dat bleek mogelijk en na toestemming van het moederhuis in Salzkotten werd de schuur verbouwd tot een huisje met twee verdiepingen. Beneden kwam een kamer voor de naaischool en de waskeuken. Boven konden twee kostdames hun intrek nemen. Van hun kostgeld kon de inrichting van het nieuwe huisje worden betaald.

Afb.12 Een foto van het complex rond het jaar 1895.
Foto: Verzameling Louis Bianchi.

2.4 Ziekte en ongevallen

Naast alle voorspoedige uitbreidingen waren er toch ook zorgen. Zuster Monica Spruit viel van de trap en kwam heel ongelukkig terecht. Ze brak beide knieschijven en moest dus voorlopig haar werk aan de andere zusters overlaten. Naast alle drukke werk kon men dat extra werk er gelukkig bij doen. In juni 1891 kwam er een nieuwe zuster, Evangelista Dicke, naar Bodegraven, met het plan om voor onderwijzeres te leren en tevens

direct al als hulponderwijzeres werkzaam te zijn. Het heeft niet zo mogen zijn. In augustus kreeg ze tyfus en kort daarna een zware longontsteking, waarvan ze maar niet beter kon worden. De ziekte werd steeds erger. Pastoor Van Hertum, die pastoor Van der Ven na zijn overlijden op 20 januari 1891 was opgevolgd, bediende aan haar in december 1892 de laatste sacramenten. Op 10 januari 1892 kwam ze te overlijden. De pastoor zorgde ervoor dat zuster Evangelista Dicke een nette begrafenis kreeg.

2.5 Nieuwe overste

De goede verstandhouding met de pastoor bleef echter niet zoals deze eerst was. In 1892 werd moeder overste Hieronyma Bresser uit Bodegraven teruggedroepen naar Duitsland. Zij zou overste worden in Gastrup (in Duitsland). Voor haar in de plaats kwam zuster Rosa Koers als overste naar Bodegraven. Pastoor Van Hertum was het niet met deze overplaatsing eens en schreef naar het moederhuis in Salzkotten, dat hij zuster Hieronyma Bresser terug wilde hebben. Hij eiste ook dat er geen zusters verplaatst zouden worden zonder zijn toestemming. Uiteraard kreeg hij een negatief antwoord. Het is één van de regels van een kloosterorde dat men zelfstandig is, naast de parochie van een bepaalde plaats; het hoofd van een orde kan zusters naar eigen inzicht plaatsen in die locaties waar een zuster het hardst nodig is. Maar zoals gezegd, pastoor Van Hertum bleef het oneens met de gang van zaken. Hij schreef aan Rosa Koers, de nieuwe overste van Bodegraven:

"U kunt het ook niet helpen, dat U hierheen gestuurd bent. Maar met de beslissing van Uw moederhuis kan ik het niet eens zijn en dus moet ik mij terugtrekken."

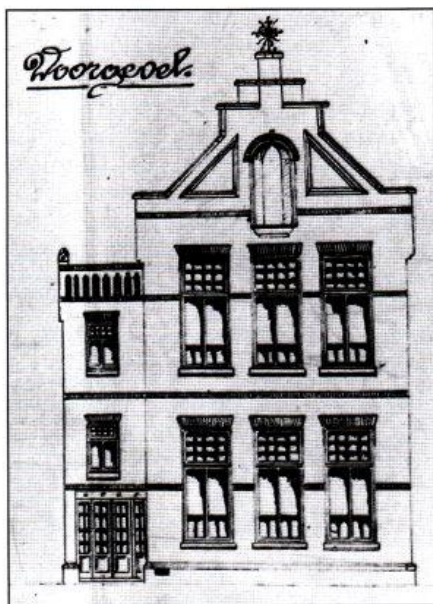
Hij kwam nog wel in het zusterhuis om de mis te lezen en om de biecht te horen van de zusters, maar de sfeer was slecht. Ook tussenkomst van Ignatia Soentgerath, de moeder overste uit Salzkotten die inmiddels Clara Pfänder was opgevolgd, bracht geen uitkomst; de sfeer bleef koel.

2.6 Uitbreiding 1894

In de loop van de jaren kwamen er steeds meer oude dames en kostschoolkinderen om opgenomen te worden in het zusterhuis. Er waren zelfs meer aanvragen, dan dat er plaatsen waren. Daarom werd er al weer gedacht aan uitbreiding of nieuwbouw. Maar naast uitbreiding van de woongedeelten vonden de zusters het ook belangrijk dat er een goede kapel zou

komen. Tot nu toe was de kapel gevestigd in iets wat eigenlijk niet meer was dan een kamertje in het zusterhuis; dat was niet genoeg.

Er werd contact opgenomen met een architectenbureau in Gouda, en er werden bouwplannen gemaakt. Aan de linkerkant van het oude huis kwam er een vleugel bij. Daarin werd een klaslokaal en een speelzaal en een eetzaal voor de internen ingericht. Op de tweede verdieping werd een kapel ingericht. Verder waren er op deze verdieping ook nog twee kamers bestemd voor kostgangers. De zolder zou dan worden benut als slaapzaal voor de kinderen van het pensioonaat.

Afb. 13 Een bouwtekening van het nieuwe gedeelte.
Tekening StreekArchief Rijnlands
Midden, Alphen aan den Rijn

Uit het moederhuis in Salzkotten werd al snel toestemming verleend voor de verbouwing, zodat de bouw kon beginnen in mei 1893.

Zoals al eerder aangegeven, was het oude zusterhuis gevestigd in de oude pastorie. Naast deze pastorie en dus op de plaats waar nu gebouwd zou gaan worden, had vroeger de kerk gestaan. Heel vroeger, kort na de reformatie, was er ook een katholiek kerkhof gevestigd achter de kerk. Tijdens de graafwerkzaamheden voor de uitbreiding van het zusterhuis gebeurde het, dat men op lijkkasten stuitte. Niemand had rekening gehouden met het feit dat het kerkhof hier vroeger had gelegen. De stof-felijk overschotten werden op de RK begraaftplaats opnieuw begraven.

Moeder-overste Rosa Koers, die sinds 1892 aan het zusterhuis in Bodegraven was verbonden, heeft

de opening van het nieuwe gedeelte niet meer mogen meemaken. In de zomer van 1894 werd zij ernstig ziek, en zij stierf onverwacht op 5 augustus 1894. De pastoor die, zoals we hiervoor zagen, niet zo was ingenomen met het feit dat Hieronyma Bresser uit Bodegraven was weggeroepen, hoopte nog dat deze zuster weer als overste in Bodegraven terug zou komen. Het liep anders. Door het moederhuis werd besloten om zuster Mathilda Weiss

als overste in Bodegraven aan te stellen. Dat, in tegenstelling tot de pastoor, de zusters wél blij waren met deze benoeming kwam omdat zij jaren eerder als novicenzuster diverse van de zusters had opgeleid; zij kenden haar dus maar al te goed.

De nieuwbouw werd op 27 december 1894 ingewijd door deken Bouwman van Nieuwkoop. Met een hoogmis in de nieuwe kapel werd de ingebruikname gevierd. De bouw had echter flink wat meer gekost dan was begroot. Men had gerekend op ongeveer 18.000 gulden maar dat was 24.000 geworden. Met flink sparen en met diverse collecteacties werd toch uiteindelijk het bedrag opgehaald.

Afb.14 De kapel in het pensionaat.
Foto: verzameling Alphons van leeuwen.

2.7 Jubileum 25 jaar

In 1899 werd de pastoor van het dorp, Van Hertum, ziek. Op 28 november kwam hij te overlijden. Uit zijn erfenis blijkt dat hij f 2000,- heeft nagelaten voor de zusters Franciscanessen in Bodegraven. Ondanks de niet zo beste verstandhouding in het verleden bleek hij toch een plekje in zijn hart voor de zusters te hebben gehad. Op 20 december 1899 wordt dan de nieuwe pastoor, Maria Henricus Petrus de Graaf geïnstalleerd. Hij kende de zusters al van een eerdere standplaats. Hij was pastoor in Vlissingen en daar werkten ook zusters van dezelfde orde in een bejaardenhuis en een ziekenhuis.

Groot uit Bodegraven, (Overtocht.) - Uitg. C. H. Pfauth, Bodegraven.

Afb.15 De overtocht met de RK kerk, waar pastoor de Graaf het 25-jarig jubileum van de zusters onverwachts mocht meedelen (zie tekst).

Foto: verzameling Louis Bianchi.

De nieuwe pastoor kon in zijn eerste jaar al getuigen zijn van een jubileum van de zusters. Dat jubileum, dat op zondag 15 oktober 1890 viel, werd voor de zusters nog even geheim gehouden. Alleen moeder overste zuster Ewalda Becker en pastoor De Graaf wisten ervan. Alles verliep normaal als op een andere zondag; de zusters gingen zoals gewoonlijk naar de kerk aan de andere kant van de Overtocht. In eerste instantie had de pastoor in zijn mededelingen alleen maar gezegd dat de mis werd opgedragen bij gelegenheid van een zilveren jubileum. Niemand had nog iets in de gaten. Maar toen de pastoor met zijn preek begon, zei hij:

"Beminde parochianen, zojuist heeft u gehoord, dat deze heilige mis wordt opgedragen tot intentie van een zilveren jubileum. Misschien wilt u nu wel de naam van de feesteling horen. Het is nogal bijzonder, want degenen, die het feest aangaan, die dit feest mogen vieren, weten het zelf niet."

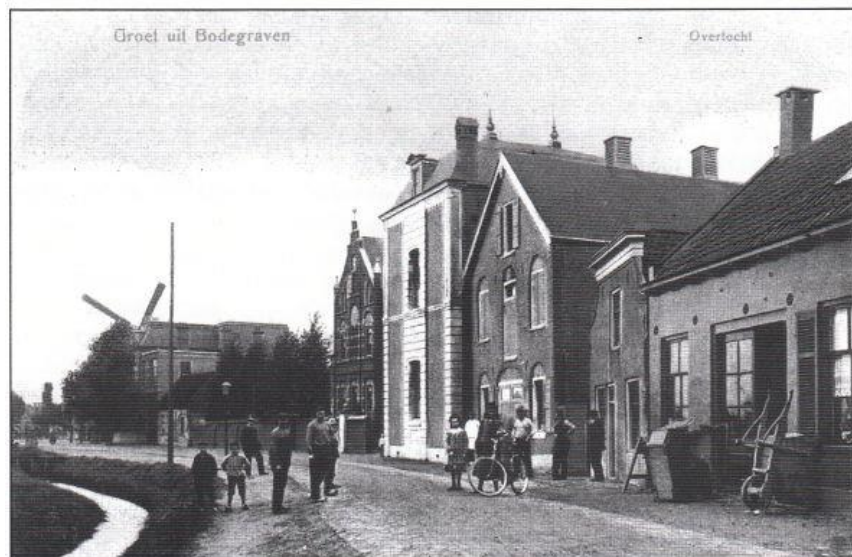
Iedereen in de kerk keek elkaar verwonderd aan. Ook de zusters keken verwonderd rond. Pas toen ging de pastoor verder:

"Ze snappen het nog niet, ik moet het dus wel zeggen. Het zijn de eerwaarde zusters, die vandaag vijftienvintig jaar in deze parochie zijn."

Ieder in de kerk moest moeite doen om niet in een lachbui uit te barsten. Veel drukte werd er rondom het zilveren jubileum verder niet gemaakt. Maar toch waren er diverse welgestelde Bodegravers die de zusters iets brachten, zoals lekkere kazen die de zusters dankbaar aannamen.

2.8 Uitbreiding school

In 1901 kwam er een bericht van de schoolinspecteur dat er te veel kinderen in een te klein lokaal aanwezig waren. Er waren steeds meer aanmeldingen gekomen voor de school, kinderen die steeds welkom waren. Het werd de zusters nu opgedragen dat er een extra schoollokaal bij zou komen. Maar de ruimte was schaars. Eerst werd er nog gezocht naar een stuk grond om een nieuwe school te bouwen, maar dat kon niet worden gevonden. Naast het zusterhuis was nog een stuk grond dat in gebruik was als speelplaats. Een deel daarvan kon worden gebruikt voor een nieuw lokaal van de school. Na opmeting van het stuk grond, bleek het 32 centimeter te kort te zijn voor de officieel vastgestelde lengte van een klaslokaal. Maar dat was geen probleem; de uitbreiding werd gewoon iets meer naar de straatkant toe gebouwd.

Afb.16 Zoals uit de tekst blijkt, stond de school iets teveel naar de straat toe. Maar niemand die er erg in had.

Foto: Verzameling Louis Bianchi.

Toen de burgemeester (van Zwammerdam, waar het pensioonaat immers onder viel) hoorde van deze afwijking, werd direct gelast de bouw te stoppen. Maar omdat er na dit bevel tot stoppen geen bericht van de gemeente meer kwam hoe nu verder te handelen, werd het werk maar weer opgepakt. Over het bevel tot stoppen met de bouw werd verder niets meer vernomen, zodat het nieuwe klaslokaal eigenlijk 32 centimeter verkeerd stond.

2.9 Nieuwe overste

In 1903 kwam er weer een wisseling van de overste. Zuster Mathilde Weiss, die sinds 1892 overste was, was al eerder novicenmeesteres geweest (betrokken bij de opleiding en begeleiding van nieuw in te treden meisjes). In mei werden alle oversten van de huizen in Nederland naar het moederhuis in Salzkotten geroepen om een nieuwe novicenmeesteres te kiezen. Zuster Mathilde Weiss had al een voorgevoel en dat kwam inderdaad uit. Ze had al veel kennis, was gewaardeerd om haar werk met de

novicen, dus werd zij gekozen. In juni 1903 werd ze opgevolgd door zuster Ewalda Becker. Zij was in 1885 al als onderwijzeres aan het pensioonaat verbonden. Nu werd ze dus overste, wat ze tot 1919 zou blijven. Zij werd tevens onderwijzeres op de school. Maar de dubbelfunctie bleek toch teveel van het goede te zijn, zoals we verderop zullen zien..

2.10 Weer verbouwing

In het voorjaar van 1904 werd het zusterhuis bezocht door superior Heinekamp uit Salzkotten. Hij bezocht alle huizen in Nederland. Over de behuizing in Bodegraven was hij niet goed te spreken. Aan de slaapplaatsen voor de zusters in de oude pastorie moest veel worden verbeterd. Er was te weinig ruimte voor de vele zusters die de congregatie in Bodegraven inmiddels telde. Want er woonden inmiddels 16 zusters, 3 kostdames en 50 pensionairen in het huis in Bodegraven.

*Afb.17 Tussen het hoge linker gedeelte (kapel) en rechter gedeelte (school) zien we nog het lage gedeelte dat in de eerste decade van de twintigste eeuw werd verhoogd, zie verder de tekst op de volgende bladzijde.
Foto: Verzameling Louis Bianchi.*

Al snel werd verbouwd. De voorgevel werd vernieuwd, en er moest een verdieping extra komen. Maar wat doe je nou, als je een huis hebt met een goede onderkant en een goed dak? Het hele dak afbreken? Dat was teveel werk. Daarom werd een speciale bouwwijze uitgedacht. Op zeker moment werd het hele dak inclusief dakbalken, dakpannen en dergelijk, drieënhalve meter omhoog getild. In de ruimte eronder werd een extra verdieping gemetseld, waarna het dak op deze nieuwe verdieping bleef rusten. Bij regen en onweer zal dit best wel angstige momenten hebben gegeven maar het resultaat was er eind augustus dan ook naar.

2.11 Ziekte en zorg

Ziekte en andere zorgen zijn het zusterhuis niet voorbij gegaan. Zo gebeurde het in de zomer van 1906, dat moeder-overste zuster Ewalda Becker overwerkt was. Voor haar rust werd ze eerst opgenomen in de Mariastichting in Haarlem. Ze dacht in een maandje al aardig te zijn opgeknapt. Maar toen zij in augustus weer naar Bodegraven kwam, bleek dat toch nog niet het geval te zijn. Ze kon een rustkuur houden in Duitsland. Maar het werk in Bodegraven moest natuurlijk ook doorgaan; wat dus voor de andere zusters extra werk meebracht. Begin 1907 mocht ze gelukkig en uitgerust weer terugkeren in Bodegraven.

Ook met de meisjes van het pensionaat was er natuurlijk wel eens wat. Kinderziekten waren heel normaal. Maar soms liep dit ook verkeerd af. Jeanne Krüger, een nog heel jong meisje, kreeg begin 1907 koorts. Het bleek om de mazelen te gaan, een ziekte die tegenwoordig niet zo erg meer is. Maar begin 20^e eeuw was er nog weinig aan te doen. Groot was het verdriet van de zusters, toen zij na enkele dagen ziekbed stierf.

Ook in 1911 was er sprake van ernstige ziekte. In het dorp was roodvonk uitgebroken. Om uitbreiding te voorkomen werden enkele kinderen tijdelijk in de bewaarschool ondergebracht. Door hen van de andere kinderen apart te houden kon uitbreiding van de epidemie in het pensionaat worden voorkomen. Ondanks de ernstige vormen van de ziekte is gelukkig niemand aan deze ziekte overleden.

Ook een andere zuster moest ervaren dat ziekte dodelijk kan zijn. Zuster Arnolda Mommartz was al een tijdje niet zo lekker, maar had daar niet veel aandacht aan besteed. Nu was het de gewoonte dat, als bij het aanbreken van de grote vakantie de kinderen uit het pensionaat naar huis mochten, deze door de zuster werden begeleid naar een plek in de buurt van de woonplaats. Vanaf die plaats werden de kinderen dan opgehaald door één van de ouders. Zuster Arnolda Mommartz bracht enkele kinderen met de

trein naar Warmond. Maar toen de haar toevertrouwde kinderen in Warmond waren opgehaald bleek, dat er geen trein meer terug ging. Ze is toen maar lopend naar Leiden gegaan, waar ze nog wel een trein naar Bodegraven terug kon nemen. Maar de lange wandeling had haar geen goed gedaan. Doodziek kwam zij 's avonds aan in Bodegraven. Ze had veel pijn, en de dokter ontdekte een doorgebroken gezwel in de buik. Ze moest het bed houden, kreeg enkele dagen later het sacrament van de zieken en op 11 augustus 1911 is ze overleden. Met haar negenentwintig jaar waren haar ijver en haar werkzaamheden een voorbeeld voor de andere zusters die dan ook zeer aangedaan waren door haar overlijden.

2.12 Nog meer uitbreidingen

Buurmans huis is maar één maal te koop, zo luidt het spreekwoord. Dit spreekwoord werd waarheid voor de zusters, toen in 1907 drie kleine huisjes, die naast het zusterhuis stonden, leeg kwamen te staan. De huisjes werden aangekocht door de zusters. Een paar jaar later, in 1912 kwam er ook aan de oostzijde van de school een kaaspakhuis te koop te staan. Ook dit werd door de zusters gekocht.

Afb.18 *De kleine huisjes die naast het pensionaat waren gelegen, en die in 1907 werden aangekocht.*

Foto: Verzameling Louis Bianchi.

Nu was er een mogelijkheid de school verder uit te breiden. Op 1 augustus 1912 werden de nieuwe schoollokalen ingezegend door pastoor Diekman, die pastoor De Graaf was opgevolgd. De school was eigenlijk iets te groot voor het moment. Dat gaf de zusters de mogelijkheid om een lang gekoesterde wens ten uitvoer te brengen, namelijk het openen van een normaalschool, een opleiding voor onderwijzeressen. Dat deze school in een behoefte voorzag bleek wel. Al snel na het bekend worden kwamen de aanmeldingen binnen. In april 1914 kon de normaalschool met tien leerlingen beginnen. Hoofd van de school werd zuster Chrysostoma Emde die geassisteerd werd door enkele leke-onderwijzers (onderwijzers die niet aan de orde van de Franciscanessen waren verbonden).

Het leek allemaal goed te gaan. Uitbreiding met een normaalschool, zo'n 50 kinderen die in het pensioonaat verbleven, vele zusters. Het zou allemaal mooi blijven, tenzij...

Op 1 augustus 1914 brak de Eerste Wereldoorlog uit. Of deze wereldoorlog gevolgen had voor de zusters, die immers uit Duitsland afkomstig waren en binding hadden met dat land, dat kunnen we lezen in het volgende hoofdstuk.

Hst.3 Tussen de Wereldoorlogen

3.1 Begin van de Eerste Wereldoorlog

Het ging goed met de zusters in Bodegraven. Een goed lopend pensioonaat met zo'n 50 kinderen, een pas opgerichte normaalschool, een lagere school waar zowel kinderen uit het pensioonaat als uit de dorpen Bodegraven en Zwammerdam naar toe gingen, kortom, de toekomst leek er prima uit te zien.

Maar op 1 augustus 1914 brak in Europa de Eerste Wereldoorlog uit. Nederland bleef er in eerste instantie buiten maar of dat ook zo zou blijven was op dat moment natuurlijk een belangrijke vraag. Er waren weer veel aanmeldingen voor het nieuwe schooljaar en voor het pensioonaat, maar of al de kinderen ook zouden komen was onbekend. Het treinverkeer was behoorlijk ontregeld wegens de Nederlandse mobilisatie. Daarnaast was het ook maar de vraag of de ouders hun kinderen wel naar Bodegraven zouden laten gaan of dat ze ze liever thuis zouden houden.

De eerste dagen van het schooljaar waren niet zoals normaal. Diverse ouders hielden hun kinderen liever thuis. Mocht de oorlog zich dan uitbreiden naar Nederland dan waren ze tenminste veilig. Maar andere ouders meenden, dat de kinderen juist veiliger waren bij de zusters. Het schooljaar kon uiteindelijk toch enigszins normaal beginnen. Na verloop van tijd, toen de situatie in Nederland zich wat meer stabiliseerde, stuurden veel ouders hun kinderen toch weer naar het pensioonaat.

Ook voor de zusters was het een moeilijk begin van het schooljaar. Het contact met het moederhuis in Salzkotten was verbroken. Het was weliswaar niet meer zoals in het begin, toen alle zusters uit Duitsland afkomstig waren, maar toch waren er diverse zusters met de Duitse nationaliteit die in het zusterhuis verbleven. Zij hadden uiteraard familie in Duitsland met wie het contact nu ook werd verbroken. Het was voor hen dan ook bijzonder moeilijk om met de zorgen van de oorlog te leven.

3.2 Kinderen uit het buitenland

De oorlog speelde zich net naast onze landsgrenzen af. In België werd flink gevochten. Het duurde dan ook niet lang voordat Nederland werd overstroomd met vluchtelingen. Ook bij de zusters in Bodegraven werden 12

kinderen van vluchtelingen opgenomen. De kinderen schrokken flink toen ze hoorden dat ze nu bij Duitse zusters waren. Ze zeiden:

"Jullie zijn geen echte Duitsers. Jullie zijn zo lief voor ons. De Duitse soldaten in Antwerpen waren heel gemeen".

Dan vertelden ze van de gruweldaden, die door de Duitse soldaten in Antwerpen waren verricht, en waarom ze waren gevlucht.

Na verloop van tijd kwamen er ook kinderen uit Duitsland en uit Oostenrijk die in het pensionaat in Bodegraven wat op verhaal mochten komen. Zo waren er in 1916 zes kinderen uit Dortmund en in juli 1916 vijftien kinderen uit Wenen. In oktober 1916 kwamen er nog eens twaalf kinderen uit Hamborn die bij de zusters mochten verblijven.

3.3 Begin van de zusteruin

Nederland stelde zich weliswaar neutraal op in de tijd van de Eerste Wereldoorlog maar langzamerhand kwam er toch aan allerlei zaken gebrek. De handel met het buitenland lag grotendeels plat. Enerzijds kwamen

er steeds meer leerlingen, maar anderzijds werd de hoeveelheid voedsel minder. De zorg om al deze monden te voeden werd dus steeds groter. Nu lag er naast de school aan de overkant van het zusterhuis een grote weide waar de jongens van de jongensschool vaak op voetbalden. De zusters lieten de grond omploegen en ze lieten er groenten, aardappelen en fruitbomen op zetten. Op deze manier kon ervoor worden gezorgd dat de vele monden in het pensionaat toch gevoed werden.

Afb.19 Meisjes helpen met plukken van fruit in de zusteruin.

Foto:H.J. van der Elst.

Tijdens de oorlog was het ook nog mogelijk om voor f 3600,- een extra stuk grond te kopen. Zuster Casperine Ootes, die de zorg voor de tuin had, kreeg nu de mogelijkheid om naast de tuin ook wat vee te houden. Op het nieuwe stuk grond was het nu mogelijk om drie koeien, één geit, enkele varkens, en vele kippen te houden. Er kon dus geslacht worden. Ook waren eieren, melk, verse groente en fruit uit de eigen tuin een welkome aanvulling op het dagelijks voedsel.

In een deel van de tuin werden een paar schommels en wippen geplaatst. De meisjes uit het internaat konden nu in hun vrije tijd hier samen spelen. Zo kon tegelijk het nuttige met het aangename worden gecombineerd.

Afb.20 *In de zusteruin werden een paar schommels en wippen geplaatst.
Foto: Verzameling Louis Bianchi.*

3.4 Toch normaal leven in de oorlog

Ondanks de moeilijkheden van de Eerste Wereldoorlog ging het leven toch zo goed als dat mogelijk was door. In maart 1917 waren de eerste leerlingen van de normaalschool zover dat zij het eerste deel van het examen konden doen. De tien leerlingen van de eerste groep deden allen mee met het handwerkexamen, en slaagden alle tien daarvoor. In mei 1918 mochten zeven van hen deelnemen aan het onderwijzersexamen. Vijf van hen slaagden daarvoor.

Dat het aantal monden dat in de oorlog gevoed moest worden toch wel groot was, blijkt wel uit de hiernaast afgedrukte tabel. We tellen in totaal 119 mensen, groot en klein, die op de één of andere manier aan het zusterhuis waren verbonden.

Daarnaast waren er nog eens 80 leerlingen in de bewaarschool en 60 leerlingen in de naaischool (alle uit de omgeving en niet intern in het pensioonaat).

Afb.21 Pensionairen op de speelplaats in de zustersertuin.
Foto: Archief RK Mulo.

3.5 Na de Eerste Wereldoorlog

Na de oorlog werd het contact met het moederhuis in Salzkotten weer enigszins normaal. Ook in Duitsland kwam het leven weer op gang. In mei 1919 werd er weer een generaal kapittel gehouden, een bijeenkomst waarin van alle vestigingen van de congregatie zusters bij elkaar kwamen. Tijdens deze bijeenkomst werden weer nieuwe benoemingen gedaan. Zuster Chrysostoma Emde, die de leiding bij het onderwijs aan de normaalschool had, werd benoemd tot novicenmeesteres in Salzkotten. Omdat zij zeer geliefd was bij de zusters van Bodegraven, zagen in haar vertrek een gemis voor het zusterhuis in het dorp.

- A. Parochiële school met vier leerkrachten (twee religieuzen en twee leke-leerkrachten)
- B. Pensionaat met bijbehorende ULO school met vier leerkrachten, 2 zusters en een leke-leerkracht
- C. Normaalschool met 2 vaste leerkrachten en enkele vakleerkrachten

In het Sint Jozefgesticht waren 119 internen:

- 29 zusters
- 3 onderwijzeressen
- 2 kostdames
- 4 dienstmeisjes
- 1 knecht
- 60 pensionairen
- 20 leerlingen normaalschool

Tabel 4. Bezetting op 1 januari 1918

Uit Rome kwam nog een ander bericht, dat de zusters met zorg ontvingen. Er werd een pauselijk voorschrift afgekondigd, dat oversten van een convent niet langer dan zes jaar in hetzelfde huis als zodanig werkzaam mochten zijn. En moeder Ewalda Becker was al 41 jaar in Bodegraven, waarvan sinds 1903, dus al 16 jaar als overste. Zij moest dus Bodegraven gaan verlaten. Ze werd aangesteld als overste in Westwoud in Noord-Holland. Zuster Ewalda Becker nam het bericht moedig op. In haar afscheidsrede ging ze in op het goede werk dat ieder van de zusters deed en

wees erop dat de zusters zich gedachtig de leerregel van Franciscus zonder partijzucht hadden ingezet voor het huis. Ze wenste ieder toe dat dat ook in de toekomst zo zou mogen zijn. Op 13 september 1919 werd voor haar in de plaats zuster Frederica Biel als moeder-overste aangesteld.

In 1920 was er ook een wijziging in de vorm van de organisatie van het zusterhuis. Tot die tijd stonden de scholen onder het beheer van het kerkbestuur. De dagelijkse leiding lag weliswaar in handen van de zusters, maar organisatorisch viel de school niet onder hen. Voor deze bestuursvorm was 45 jaar geleden zo gekozen vanwege het feit dat de congregatie de financiële last niet met zekerheid kon dragen. Maar in 1917 werd de wet

op de financiële gelijkstelling van openbaar onderwijs en bijzonder onderwijs aangenomen. Nu was de financiële positie veel zekerder. Daarom werd ervoor gekozen om het bestuur van de school niet langer bij het parochiebestuur te laten, maar bij de zusters onder te brengen. Op 20 November ontving het instituut bij koninklijk besluit een eigen rechtspersoonlijkheid onder de naam van "Zusters Franciscanessen van de Sint Josefstichting". De school kwam nu onder het bestuur van de zusters te staan. De zusters zagen hierin een erkenning van het goede onderwijs dat op de zusterscholen werd gegeven.

3.6 Teveel zusters in de kerk

Het huis breidde zich nog steeds uit. Er kwamen meer kinderen en om hen te verzorgen en onderwijs te geven kwamen er ook meer zusters in het huis. Op zondag gingen de zusters nog altijd naar de RK kerk aan de Overtocht om de mis mee te vieren. Het was op den duur zelfs niet meer mogelijk dat alle zusters en kinderen gelijktijdig in de kerk een plaats konden vinden. Om toch voldoende plaats te hebben, werden er drie groepen gemaakt. Zij konden dan naar drie verschillende missen in de kerk gaan. Als de kerk dan echt vol was moesten de zusters maar met de pensionairen in de sacristie plaatsnemen. Een onhoudbare situatie.

Dat kon zo niet doorgaan. Na rijp beraad werd besloten om de kapel van het zusterhuis groter te maken. Tevens werd aan de bisschop van Haarlem gevraagd om een rector, zodat er dan dagelijks in de kapel van het pensionaat een mis kon worden gevierd, waar dan alle bewoners bij aanwezig zouden kunnen zijn.

Op 7 januari 1921 kwam er een pater wonen, die een kamer in Bodegraven kon krijgen. Het was pater J.Meijer, die tweeëntwintig jaar missionaris was geweest in Madras (Nederlands Indië). Hij verbleef tijdelijk in Nederland, en kon door in Bodegraven te gaan wonen en rector te worden bij het pensionaat, voldoen aan de wens van de zusters om in het pensionaat de mis te kunnen bijwonen. Vanaf deze datum werden alle godsdienst-oefeningen voor de zusters in de eigen kapel gehouden. Tevens konden de zusters en de kinderen van het pensionaat dan ook biechten bij deze rector. De biecht was immers in deze tijd nog een belangrijk onderdeel van het Rooms Katholieke leven.

Afb.22 *Het interieur van de kapel.*
Foto: Verzameling Louis Bianchi.

Kader 4 : Dagindeling

De dagindeling van de zusters liep in grote lijnen uiteraard hetzelfde als die van de kinderen. Zij waren er immers om voor de kinderen te zorgen en hielden dus dezelfde tijden aan. Toch waren er ook wel verschillen. De zusters die in het pensioonaat leefden hadden drie maal per dag een korte gebedsbijeenkomst in de kapel. Zij baden dan een breviergebed, volgens vastgestelde regels. Daarnaast was er 's morgens vroeg ook nog een korte eucharistieviering waaraan de meeste zusters deelnamen. Deze viering werd geleid door de rector, lange tijd was dat rector Konijn (zie bijlage 7).

Er waren echter ook wel uitzonderingen. De zuster die de eerste zorg voor de kinderen had moest uiteraard bij hen zijn als het tijd was om op te staan en zich voor te bereiden om naar school te gaan. Zij kon dan later op de dag even de tijd nemen voor bezinning in de kapel.

De aanwezigheid van de rector werd door de zusters zeer gewaardeerd. Maar het ging niet goed met zijn gezondheid. Wegens ziekte moest hij geregeld in het ziekenhuis worden opgenomen. Tijdelijk kwam er dan een andere pater om de mis te bedienen en de biecht te horen. Toen pater Meijer voor langere tijd moest worden opgenomen, kwam pater Smeele zijn diensten overnemen. Ook hij was lange tijd in de missie werkzaam geweest. En ook hij had geen goede gezondheid. De zusters deden nu een beroep op de paters Franciscanen. Uiteindelijk kwam pater R.Hoogeboom, die nu de mis kon lezen, de biecht kon afnemen bij de zusters en bij de kinderen en die ook de godsdienstlessen op de school ging verzorgen. Hij heeft ruim zes jaar in Bodegraven gewoond. In 1928 werd hij vervangen door pater W.van der Voort.

Afb.23 Een schoolklas uit de jaren '52/'53. Op de foto zien we Zuster Domvina. Arie Weerdenburg, Jan de Wit, Ton van Niekerk, Steef van Drimmelen, Reinier van Vliet, Thijs Verwoerd, Arie Pijnacker, Jan Ageterof, Luca Jansen (Meije), Herman Voorn.

Foto: Archief RK Mulo.

3.7 Nieuwe school

In 1921 kwam er een stuk weiland te koop. Deze weide lag recht tegenover het zusterhuis en naast de al bestaande tuin. De prijs van f 25.000 was weliswaar erg hoog, maar het stuk grond zou in de toekomst goede diensten doen. Het was de bedoeling om op het stuk weiland een nieuwe school op te richten. Het zou een school worden met zes klaslokalen voor ongeveer tweehonderd leerlingen. De naam van de nieuwe school werd "Sint Jozefschool", in navolging van de naam van het pensionaat en zusterhuis. Ondanks de vele plannen en tekeningen, die steeds weer opnieuw gemaakt werden, wilde de bouw niet erg vlotten. Overigens een gebeuren, dat veel later, bij de sloop van de school, zich zou gaan herhalen; denk maar aan de vele besprekingen en plannen die er zijn geweest voordat er op het stuk grond van de Jozefschool een appartementencomplex kon worden gebouwd.

Maar terug naar de jaren '20. Pas in 1923, twee jaar na de aankoop van het stuk grond, kon de nieuwe school met gymnastieklokaal worden aanbesteed. Pas in 1924 konden de zusters de nieuwe school in gebruik nemen.

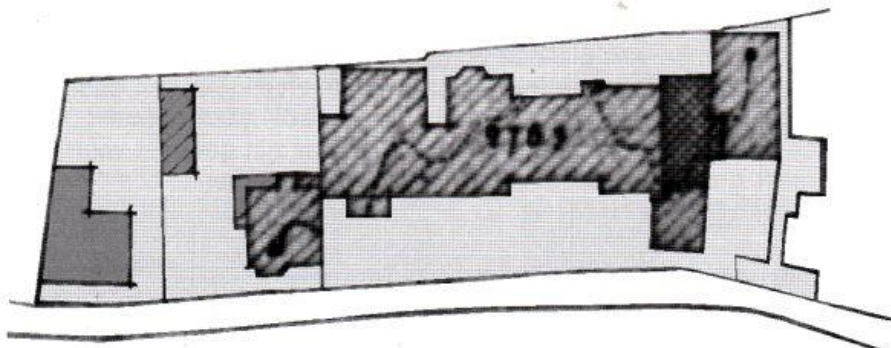
Kader 5 : Het beeld van St.Jozef

Het beeld dat de voorkant van het pensionaat sierde is diverse malen verplaatst. Als gevolg van de uitbreidingen die in de loop der jaren plaatsvonden kwam het beeld diverse keren op een andere plaats te staan. Tijdens de sloop van het pensionaat dreigde het beeld verloren te gaan. Maar het hoofd van de tegenoverliggende Jozefschool, Jan Meijer, redde het beeld tijdig en liet het in de hal van de school plaatsen. Anderen hadden het graag in de Willibrorduskerk gezien, maar daar is niets van terecht gekomen.

Toen het hoofd van de school afscheid nam en verhuisde naar Portugal is het beeld met hem meegereisd. Helaas heeft hij niet lang van zijn verblijf in dat land mogen genieten. In Portugal is hij overleden en begraven. Het beeld van St.Jozef is altijd met hem meegereisd, ook op zijn laatste reis: het staat nu bij het graf van Jan Meijer in Portugal.

3.8 Weer een huis van de buurman

Wat in 1907 gebeurde, toen drie kleine huisjes naast het zusterhuis leeg kwamen te staan, herhaalde zich in 1921. Naast het zusterhuis woonde een dokter, dr. Blauw. Hij had daar jarenlang gewoond, maar had nu zijn praktijk opgeheven, en ging verhuizen. Het huis kwam leeg te staan en de zusters kochten het huis erbij, zodat het pensioonaat kon worden uitgebreid.

Afb.24 De ligging van het gehele complex. Links, dicht aan de weg het "huis van de dokter", dat aan de achterzijde nog net was verbonden met het pensioonaat. Afbeelding uit bouwtekening in Streekarchief Rijnlants Midden, Alphen a/d Rijn.

Omdat er steeds meer leerlingen voor de normaalschool kwamen en ook steeds meer internen in het pensioonaat, werd het huis van dokter Blauw erbij getrokken. Beneden konden enkele spreekkamers worden ingericht, waar familieleden die op bezoek kwamen met hun kinderen konden verblijven. Daarmee kon de rust in het zusterhuis wat beter worden gehandhaafd. Verder was er ook gebrek aan goede kantoorruimte. Op de eerste en tweede verdieping van het doktershuis werden enkele muren uitgebroken, zodat deze verdiepingen konden worden verbonden met het pensioonaat. Omdat het gebouw steeds groter werd, kon er nu ook een ervaren knecht en een hulpjongen worden aangenomen, om alle klusje voor het onderhoud uit te voeren.

Spreekkamers

Afb.25 Een foto van de beide spreekkamers, waar ouders als ze op bezoek kwamen met hun dochter konden verblijven. Links staat de piano, waarop de pensionairen les kregen.

Foto: Verzameling Louis Bianchi.

Kader 6 : Hulpbehoevenden

In de dertiger jaren van de vorige eeuw, en ook nog wel daarvoor, waren er veel meer hulpbehoevenden en landlopers. Landloperij was in die tijd een veel normaler verschijnsel dan tegenwoordig. Zij klopten natuurlijk ook aan bij de zusters van het pensionaat. Het is begrijpelijk dat zij niet binnen genodigd werden, maar er waren vele "goede" boeren in de omtrek die bij de zusters bekend waren. De landlopers werden dan ook altijd "doorverwezen". Een naam die in dit verband regelmatig genoemd werd was die van boer Zwanenburg aan de Noordzijde.

3.9 Moderniseringen

In 1923 en 1924 werden er in Bodegraven kabels voor de elektriciteit aangelegd. Ook het gedeelte dat eigenlijk bij Zwammerdam behoorde, maar tegen het dorp Bodegraven-aan lag, de Overtocht, kreeg elektriciteit. Zodoende konden de zusters ook genieten van licht uit elektrische lampen. Een andere modernisering was de aanschaf van een stoomketel die elektrisch werd verwarmd voor de voorziening van warm water in de keuken en voor de badkamers. Tot die tijd had men zich nog moeten behelpen met koud water; heet water moest tot die tijd eerst in een ketel worden verwarmd op kolenkachels. Verder werd er ook telefoon aangelegd naar het zusterhuis, zowaar een hele modernisering in die tijd.

*Afb.26 Water halen bij de pomp was na de moderniseringen in de jaren '20 niet meer persé noodzakelijk. Hier zien we de meisjes Barry en Nelly de Groot uit Leidschendam bij de pomp in de jaren '60.
Foto: Rita van der Elst.*

Ook werd in dit jaar de kapel onder handen genomen. Door een rijk gemeentelid werd een altaarmissaal met zilveren beslag geschonken en een koperen standaard voor het wierookvat in de kapel.

Afb.27 *Kinderen uit het pensionaat vieren feest.
Foto: Tom Bakker.*

In hetzelfde jaar vierde koningin Wilhelmina haar 25-jarig jubileum. Door de kinderen uit het pensionaat werd veel gedaan. Het feest in het dorp Bodegraven werd groots meegevierd. De krant vermeldde dat de kinderen van de Rooms Katholieke zusterschool het fijnst gekleed waren en dat de vaandels die zij droegen de mooiste waren.

Enkele jaren later werd ook een warmwatervoorziening aangelegd naar de diverse badkamers die er in het huis aanwezig waren.

3.10 Wisselingen van zusters

Als een meisje in een klooster intreedt, dan belooft zij te gaan leven in overeenstemming met de kloosterregel, in het geval van de zusters in Bodegraven dus de regel van Franciscus van Assisi. Daarnaast belooft zij ook trouw te zijn aan alles wat de kerk haar opdraagt. Eenmaal in het klooster ingetreden kan het dan gebeuren dat zij wordt gestuurd naar die plaats waar de leiding van de orde vindt dat zij nodig is. In ons geval was de leiding gevestigd in het moederhuis in Salzkotten. Een eigen keuze telde daarbij niet mee. Eenmaal gebonden aan de kloostergelofte kon zij onverwacht worden overgeplaatst. In een hoofdstuk hiervoor zagen we al dat een moeder-overste zelfs werd overgeplaatst, zonder dat zij nog terug mocht keren naar Bodegraven.

Inmiddels was deze werkwijze niet meer zo streng. Maar het kon toch gebeuren dat een zuster onverwacht werd overgeplaatst. In de loop van de zomer van 1923 waren er al wat geruchten dat er weer overplaatsingen zouden volgen. In augustus, tijdens een retraite, ging de retraitepater die hen begeleidde in op de geruchten. Hij sprak:

"Iedere zuster moet zich laten gebruiken als een bal, die zich laat gooien, en rolt waarheen degene die gooit het belieft".

Na de retraite kwam moeder-overste zuster Frederica Biel binnen in de refter met een bal in haar hand. Ze zei:

"Dit is de bal van de retraitepater. We zullen binnenkort zien waarheen de bal rolt en welke zuster er door die bal geraakt wordt. Er zijn nou eenmaal filialen die moeten worden bezet door bekwame zusters. Ik gooi de bal nu symbolisch in het midden en dan zal ik vertellen, welke zuster waarheen gaat."

Afb.28 De eetzaal, ook wel refter genoemd.
Foto: Verzameling Louis Bianchi.

- 35 zusters
- 50 pensionairen
- 5 kostdames
- 1 rector
- 6 leermeisjes voor de keuken
- 3 meisjes voor het werk
- 2 knechten

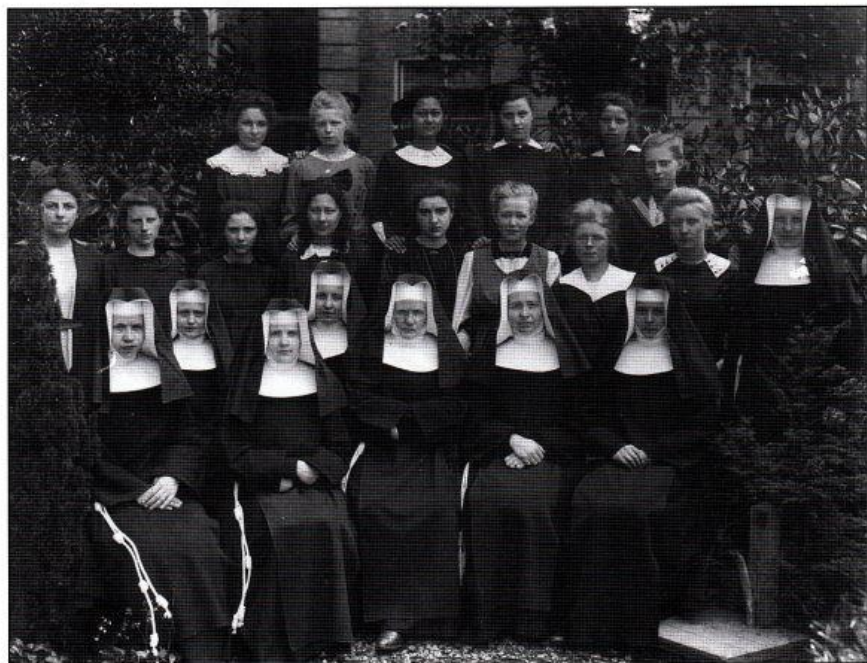
Tabel 5. De bezetting van het pensionaat in het jaar 1928

Er bleek, dat er dit jaar 5 verplaatsingen zouden gebeuren. Als de naam dan genoemd wordt van de zuster dan antwoordt zij gewoonlijk met "amen" of "fiat".

De bezetting van het pensionaat in 1928 is te vinden in de hiernaast afgedrukte tabel.

3.11 Einde van de normaalschool

In 1924 kwam er een teleurstellend bericht van de inspectie van het onderwijs. De eisen voor het opleiden van onderwijzeressen aan de normaalschool werden sterk aangescherpt. Dat betekende dat er veel investeringen nodig zouden zijn die niet mogelijk waren. Kortom het einde van de normaalschool. Slechts 10 jaar had de school nog maar bestaan in Bodegraven. De twee hoogste klassen mochten nog 2 jaar blijven, zodat de

*Afb.29 Een foto van de zusters van de normaalschool uit 1920.
Foto: Verzameling C.Stolwijk.*

kinderen uit deze klassen examen konden doen vanuit de Bodegraafse school. Maar een nieuwe eerste klas was niet meer mogelijk. De laatste negen leerlingen deden in 1926 examen. Vijf van hen en een zuster uit het zusterhuis slaagden. Drie andere zusters haalden helaas het examen niet. Door de inspectie werd nog speciaal toestemming gegeven voor hen om toch in Bodegraven op school te blijven en het volgende jaar herexamen te doen, waarvoor ze alle drie slaagden. Deze zusters mochten nu ook als

onderwijzeres gaan werken, iets wat voor de congregatie van de Franciscanessen hard nodig was in de diverse vestigingsplaatsen.

Het stoppen van de normaalschool betekende een aanslag op de bezetting van het pensioonaat. Na de zomervakantie kwamen vijfenveertig kinderen niet meer terug; zij zouden nu hun opleiding moeten volgen bij de kweekschool Sint Lucia van de zusters Franciscanessen van Bennebroek in Rotterdam.

*Afb.30 Een overzicht van het pensioonaat in 1915.
Foto: H.J.van der Elst.*

In hetzelfde jaar werd er hard gewerkt aan de nieuwe lagere school aan de andere kant van de Overtocht, de Sint Jozefschool. Als de zusters hadden geweten dat de normaalschool gesloten zou worden, dan zou die nieuwe school wellicht niet gebouwd zijn; de klaslokalen van de normaalschool hadden immers ook voor de lagere school gebruikt kunnen worden.

Het aantal pensionairen, dat tijdelijk een inzinking vertoonde, steeg gelukkig weer vrij snel. Er kwam een uitbreiding van het aantal kinderen dat les kreeg in vrouwelijke handwerken, wat kon uitlopen in het doen van staats-examen in dat vak. Een eerste vorm van de later in Bodegraven gevestigde huishoudschool.

De klassen van de normaalschool bleven ook niet lang leegstaan. De be-
waar- en naaischool waren immers nog altijd gevestigd in kamers van het
zusterhuis, een niet zo gewenste situatie. Deze beide scholen konden nu
worden gevestigd in de nu beschikbare lokalen van de normaalschool. De
kamers in het zusterhuis konden nu worden gebruikt om de zusters wat
meer ruimte te geven in hun woonomgeving.

3.12 Jubileum

Toen brak het jaar 1925 aan. Zoals bekend zouden de zusters in dat jaar
op 15 oktober 50 jaar in Bodegraven aanwezig zijn. Bij het zilveren jubi-
leum, 25 jaar geleden, had alleen de pastoor eraan gedacht de zusters in
het zonnetje te zetten. Maar nu zou het anders worden. Uit het moederhuis
in Aerdenhout, dat enkele jaren eerder was gesticht, werd meegedeeld dat
men het feest zou vieren. Omdat Bodegraven de eerste vestiging in
Nederland was van de congregatie van Salzkotten, zou dat speciaal in
Bodegraven worden gevierd. Er zouden ook vele gasten worden uitge-
nodigd; de dag zou waardig en passend gevierd worden.

Op donderdag 15 oktober kwamen er vele gasten naar Bodegraven. Uit
Salzkotten kwam moeder overste Chrysostoma Emde. Uit Aerdenhout
kwam de provinciale overste Ida Halbe. Ook zusters die in Bodegraven
geboren waren en inmiddels elders in een zusterhuis verbleven waren uit-
genodigd. Verder waren de zusters Ewalda Becker en Frederica Biel, die in
voorgaande jaren als moeder-overste hadden gefungeerd, aanwezig.

In de morgen werd er in de kapel van het zusterhuis een plechtige mis op-
gedragen. 's Middags was er nog een tweede viering in de kapel. Verder
was er een receptie die zeer druk bezocht werd. De kinderen van het pen-
sionaat voerden muziekstukjes, toneelstukken en andere activiteiten op.

Van de parochianen in Bodegraven kregen de zusters een nieuwe taber-
nakel met koperen deuren voor op het altaar.

De zondag ervoor was het feest al in de kerk gevierd met een plechtige
hoogmis. In de preek zwaaide de pastoor alle lof toe aan het werk van de
zusters. Hij herdacht ook speciaal het werk van moeder Ewalda Becker, die
40 jaar lang in Bodegraven had gewoond.

3.13 Andere school-vormen

Omdat in 1924 het houden van een normaalschool zo moeilijk was geworden, dat deze moest worden opgeheven, besloten de zusters om met een andere school te beginnen. Zuster Gabina Wessel had in deze tijd met succes staatsexamen gedaan voor diverse vakken op het modegebied. Zij kon dus goed hoofd van de nieuwe naaischool worden. Op deze school leerden de meisjes patroontekenen, verstellen, en onderkleding maken. De eerste elf meisjes die examen deden moesten dit in Leiden doen. Zij slaagden alle elf. Later werd de school aangesloten bij de vereniging van modevakscholen. Als gevolg daarvan mochten de leerlingen examen doen op hun eigen school.

Afb.31 Op 2 juni 1976 wordt zuster Gabina (links) gefeliciteerd door zuster Antoine (rechts) met haar 100- jarige verjaardag. De foto is genomen in Alverna, het provinciaal huis in Aerdenhout. Het zijn de oudste en jongste zuster van de congregatie.

Foto: Verzameling Antoine van Rossum.

Er werden ook kooklessen gegeven. Niet alleen voor de pensionairen, maar ook voor meisjes uit het dorp zelf. Zuster Quinkillis Gockel kreeg een speciale opleiding om op dit vakgebied beter te kunnen lesgeven. Ook andere zusters volgden diverse cursussen, zodat het mogelijk was om ook in Bodegraven een huishoudschool op te richten.

Afb.32 *Kookles in het pensionaat*
Foto: Archief RK Mulo.

Bij het opheffen van de normaalschool wilden de zusters ook een ULO-school beginnen. De voorbereidingen gingen van start maar toen de schoolinspectie langs kwam was er toch een tegenvaller. De schoollokalen hadden geen directe verbinding naar buiten, waardoor deze werden afgekeurd. De titel ULO-school moest dus verdwijnen. De lessen gingen echter door maar intussen werd hard gewerkt om boven de gymzaal van de lagere school een aantal lokalen in te richten. In 1929 kwam er alsnog goedkeuring

van de schoolinspectie en was de ULO school een feit. In 1930 namen de eerste meisjes deel aan de examens; vier meisjes en één zuster slaagden voor het examen van de ULO school.

Afb.33 *Een foto van de huishoudschool, maar dan in later jaren, namelijk in juli 1955.*
Van links naar rechts: Corry Duits, Doke van Rossum, Sjaan Leliveld, Willy Balvert, Rina Vergeer, Corry Kipersluis, Zr. clementine, Nel Pijnacker.
Foto: A. Stolwijk-Veldhuizen.

Zo kon het dus gebeuren, dat er in een tijdsbestek van amper vijf jaar in Bodegraven een normaalschool werd gesloten, een huishoudschool werd opgericht én een ULO school werd opgericht.

Op 1 maart 1928 kwam zuster Columba Wiering uit Vlissingen naar Bodegraven. In Vlissingen had zij de wijkverpleging verzorgd. Nu was het haar taak om in het dorp de wijkverpleging, die voor het Wit-Gele kruis werkte, op te gaan zetten. De wijk was nogal uitgebreid, reden dat zuster Columba zich op de fiets naar de zieken verplaatste. Een fraai gezicht, een zuster met wapperende rokken en een sluier op de fiets. De mensen zeiden er nogal eens wat van. Maar zuster Columba Wiering trok zich niets aan van wat de mensen zeiden en fietste steeds snel naar de plaats waar zij nodig was.

3.14 Relaties met het buitenland

In 1929 was er een oproep geweest van het moederhuis. Daarin werden vrijwilligers gevraagd om naar Nederlands Indië te gaan waar op Sumatra een missiepost door de zusters Franciscanessen was opgericht. Normaal was het bij overplaatsingen zo dat deze door het moederhuis werden vastgesteld. De desbetreffende zuster had dan maar met liefde in te stemmen met de overplaatsing. Maar voor een post in de missie was een goede motivatie van de zuster uiteraard van groot belang. Daarom werd een oproep gedaan voor vrijwilligers. Op de oproep hadden diverse zusters gereageerd; vijf van hen waren uitverkoren om te mogen gaan. Na een jaar lang voorbereidingen kwam in mei 1930 de dag dat ze zouden gaan. Onder deze vijf was ook zuster Magdala Leliveld uit Bodegraven. Zij mag met name worden genoemd, omdat zij geboren was in ons dorp. Ze was eerst op de zusterschool geweest en later als zuster ingetreden in de orde.

Er gingen niet alleen mensen uit Bodegraven naar het buitenland, er kwamen ook kinderen uit het buitenland naar Bodegraven. In de grote vakantie van 1932 namen de zusters dertig kinderen van arme mensen uit Duitsland op. Ze mochten drie weken blijven, en kregen dan kosteloos goed te eten en nieuwe kleren. Laten we erop wijzen dat de crisisjaren waren aangebroken en dat er veel armoede heerste, in Nederland, maar ook in Duitsland. In de laatste week mochten de kinderen een autotochtje maken naar de zee; voor deze kinderen was dat een hele belevenis.

3.15 Diverse giften

Verschillende malen mochten de zusters ervaren dat mensen een gift gaven aan het zusterhuis. In voorgaande bladzijden hebben we al kunnen lezen dat iemand een nieuw tabernakel schonk aan de zusters voor in de kapel. In 1938 gaf één van de kostdames, die blijkbaar nogal vermogend was, een gift van f 7000,- aan de zusters, waarvan men diverse lokalen in het pensionaat kon opknappen. Ook gebeurde het eens, dat de broer van één van de zusters op de fiets naar het zusterhuis kwam met een grote som geld bij zich, een erfenis van een andere gestorven broer. Het geld mocht worden besteed om de kapel te laten versieren met mooie glas-inloodramen.

In de crisistijd, waarin het voor vele mensen moeilijk was om de financiën goed te organiseren, was het voor de zusters soms best wel moeilijk om het pensionaat en de scholen draaiende te houden. Maar al met al mogen we vaststellen dat het met het pensionaat in de tijd tussen de twee wereldoorlogen goed ging. Of dat na 1940, het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog, ook zo bleef, dat kunnen we lezen in het volgende hoofdstuk.

Afb.34 Een fraai statieportret van de zusters.
Foto: Archief RK Mulo.

Hst.4 De Tweede Wereldoorlog en daarna

4.1 Begin van de Tweede Wereldoorlog

Op 10 mei 1940 begon in Nederland de Tweede Wereldoorlog. Duitse vliegtuigen vlogen over het dorp en brachten grote angst teweeg. Niet dat er direct aanslagen op het dorp werden gedaan, maar de angst zat er toch direct in. Na enkele dagen kwamen de oprukkende Duitse troepen door het dorp en voorbij het pensionaat. Het duurde niet lang of veel ouders kwamen hun kinderen naar huis halen. Andere ouders lieten hun kinderen juist liever onder de hoede van de zusters.

Nadat op 14 mei het bombardement op de stad Rotterdam had plaatsgevonden kwam er een grote stroom vluchtelingen uit die stad op gang. In het pensionaat, dat toch al was ingesteld op de verzorging van kinderen, werden in de eerste oorlogsdagen vele kinderen uit Rotterdam ondergebracht om op adem te komen.

Na verloop van enkele weken stabiliseerde de situatie zich. De gevechten waren over, de kinderen konden terug naar Rotterdam of naar een ander adres om te wonen, er was weer een situatie van min of meer vrede ontstaan. De bezetter probeerde zich in de eerste maanden van de oorlog van zijn beste kant te laten zien.

*Afb.35 Zuster Magdalene Leliveld (afkomstig uit Bodegraven) moest in de oorlog soms veel tact gebruiken om de gemoederen te sussen.
Foto: Archief RK Mulo.*

4.2 NSB'ers in Bodegraven

Ook in Bodegraven waren er NSB'ers onder de bevolking. Deze partij, die al voor de oorlog bestond en na de inval van de Duitsers sympatiseerde met deze bezetter, kwam overal op de voorgrond. Dat betekende dat je

best voorzichtig moest zijn. Een negatieve uitlating over de Duitse bezetters of over de sympatiserende NSB kon heel erg vervelend uitpakken. Ook zuster Magdalene Leliveld moest dit een keer ervaren. Tijdens de geschiedenislessen vertelde ze over verschillende gevaarlijke stromingen. Uiteraard zonder de NSB bij name te noemen, maar ze waar-schuwde toch. Plotseling sprong er een jongen op en riep door de klas:

"Zuster, houd op. Als ik dit tegen mijn vader vertel, ben je erbij en je zou niet de eerste zijn.....".

Toch konden de zusters die van Duitse oorsprong waren veel goed doen in de moeilijke tijd van de oorlog. Een dergelijk geval als met deze jongen deed zich gelukkig niet vaak voor.

*Afb.36 Zo moet de Overtocht er ongeveer tijdens de oorlog hebben uitgezien. De foto dateert uit 1938. Helemaal rechts de school, het huis met de hoge gevel en het kruis is de kapel. Het gebouw met de serre was het pensionaat, en het huis net voor de molen was het huis van de rector.
Foto: H.J.v.d.Elst.*

4.3 Ruimtenood

Op 16 juli 1942 werd de Sint Jozefschool bezet door de Duitsers om er het hoofdkwartier van de Duitse bezetters in Bodegraven te vestigen. De kinderen kregen vanaf die datum les in het pensionaat en als het nodig was zelfs in het zusterhuis. Er was werkelijk te weinig ruimte. Er werd een creatieve oplossing gevonden. De ene helft van de kinderen kreeg 's morgens les, de andere helft kreeg 's middags les. Op die manier kon de schaarse ruimte toch optimaal benut worden. Maar omdat de zusters ook wel wisten, dat zich vervelende kinderen kattenkwaad zouden gaan uithalen, betekende de morgen of middag vrij niet echt vrijheid voor de schooljeugd. Er werd royaal met huiswerk omgegaan, zodat de kinderen toch druk bezig waren met nuttige dingen.

Ook in de omgeving van het pensionaat vonden de zusters onderdak. De pastoor van de Willibrordus parochie Bodegraven, pastoor Janus, was opgepakt en naar Duitsland gebracht. Pas op 31 augustus 1944 kwam hij weer terug. De pastorie stond dus lange tijd leeg. Om de ruimtenood in het zusterhuis te verkleinen mochten de zusters ook tijdelijk gebruik maken van deze pastorie.

Ook de burens van de zusters, de familie Juffermans, stelde een paar kamers van hun huis beschikbaar. De zolder van dat huis werd toch niet gebruikt, en daar konden de zusters diverse kostbare spullen opslaan. Dat laatste was vooral nodig toen later ook een gedeelte van het zusterhuis door de Duitse Wehrmacht werd gevorderd.

Het meeste werk kon gelukkig doorgaan. De naaischool werd ondergebracht in het huis van één van de onderwijzeressen. Alleen voor de kleuterschool was echt geen ruimte; deze moest dus worden gesloten. De twee zusters die het kleuteronderwijs verzorgden, zuster Egbertine Maes en zuster Ludgera Opdam, kwamen dan wel tijdelijk zonder werk, maar in het zusterhuis was meer dan genoeg ander werk, zodat ze heus niet stil hoefden te zitten.

Op 3 januari 1943 werd de Sint Jozefschool weer vrijgegeven voor de zusters. Na een flinke schoonmaakactie konden zij weer beginnen met het geven van de lessen. Lang heeft dat echter niet geduurd. Als gevolg van de honger in de hongerwinter '44-'45 was het niet meer mogelijk om les te geven; de leerlingen waren trouwens ook vaak teveel verzwakt om nog goed les te ontvangen.

Afb.37 Een foto van een fraai versierde eetzaal. Tijdens de oorlog zal het er wel wat kariger hebben uitgezien.
Foto: Verzameling Louis Bianchi.

4.4 Voedselschaarste

De winter van 1944 - 1945 was een moeilijke periode. Zuid-Nederland was al bevrijd, maar het noorden van ons land bleef nog gebukt gaan onder de Duitse bezetting. Waar een gezin uit vier of vijf personen al moeite had om de monden te voeden, des te moeilijker was het voor de zusters van het pensioonaat om de vele monden te voeden. Bodegraven was dan wel niet een grote stad, en in de nabije omgeving was er nog wel wat te eten, maar veel was er niet te verdelen. Toch bleven de zusters volhouden in hun leefregel om, ook al leefde men in armoede, toch te delen met anderen. Zo kwamen er diverse mensen uit de steden naar Bodegraven om te vragen of er nog wat te eten was. Bij zuster Quinkillis, die de keuken onder haar hoede had, stond meestal wat soep die men kon uitsparen van de toch niet zo grote porties die de gaarkeuken aanleverde. Als er dan iemand uit de stad kwam om te vragen of er nog wat te eten was, dan kon men uit deze voorraad toch nog wat uitdelen aan de passanten. De zusters maakten zelf ook diverse handwerkjes zoals babytruitjes en dergelijke. Daarmee gingen ze "de boer op" om te ruilen tegen wat melk, boter, kaas of yoghurt.

4.5 Andere oorlogsgebeurtenissen

Naast het gebrek aan voedsel gaf de oorlog ook problemen op vele andere gebieden. Op 28 januari 1944 viel er een bom op een boot in de Oude Rijn en een tweede bom viel vlakbij het zusterhuis. Het gevolg was, dat de waterleiding kapot was en dat er een groot gat in de tuin geslagen was.

Ook het reizen was voor de zusters, net als voor de andere mensen in Nederland, erg moeilijk. Daar het gebruikelijk was dat het afleggen van de gelofte in het moederhuis Alverna in Aerdenhout plaatsvond, moesten de jonge zusters voor het afleggen van deze geloften daar naartoe reizen. Soms konden ze een stukje meevaren met een vrachtboot die achter het huis over de Rijn voer of soms konden ze een stukje meeliften met een auto. Maar hoe en wanneer de desbetreffende zuster in Aerdenhout zou komen, dat moest ze maar zien. Soms moesten er grote stukken worden gelopen.

Van oorsprong had de congregatie haar wortels in Salzkotten, in Duitsland. Dat gaf ook wel eens problemen. Op 6 januari 1944 kon moeder overste Aloysine de lei-

ding niet langer op zich nemen; ze vertrok naar het moederhuis Alverna. Pas na vijf weken, op 8 februari, kwam de nieuwe overste Vincentia Kröger in Bodegraven aan. Zij was echter Duitse van geboorte. Dat zij zo nu en dan met Duitse soldaten die in het dorp waren gelegerd contact had werd

Afb.38 De Oude Rijn. Achter de stuurhut van de boot is het pensionaat te zien.

Foto: Verzameling Maarten Molenaar.

wel door de andere zusters begrepen; het waren tenslotte haar landgenoten. Maar toch gaf het wel eens scheve gezichten, overigens ten onrechte. Als er al eens problemen waren tussen Nederlandse en Duitse zusters in het huis, dan deed zij er toch wel veel moeite voor om de gemoederen te sussen en om de zusters aan te sporen tot religieuze verdraagzaamheid volgens de Franciscaanse regel.

Tijdens de mis op 10 september 1944 kwam de kapelaan onverwacht het altaar oprennen en riep de mensen toe, dat er een trein met munitie op het station stond. Als deze beschoten zou worden, dan zou de kerk, maar ook het zusterhuis en het pensionaat in de gevarenzone liggen. Alle mensen gingen naar huis, ook de zusters. Alhoewel er Engelse vliegtuigen over het dorp heen cirkelden, gebeurde er die dag verder gelukkig niets. Maar de zusters zullen die dag, net als alle andere Bodegravers, vele angstige momenten hebben beleefd.

Op een morgen kwam de vrouw van de knecht Simon de Rijk huilend bij de zusters aan en vertelde, dat haar man die nacht van zijn bed was gelicht en naar Gouda was overgebracht. Hij werd ervan beschuldigd dat hij twee mannen, die in de meisjesschool gevangen hadden gezeten, zou hebben geholpen met vluchten. De soldaten hadden namelijk een ladder aan de buitenkant van de school tegen de muur gevonden. De zusters konden niets anders doen dan de vrouw troosten. Gelukkig kwam hij na enkele weken ongedeerd terug.

Kader 7 : Personeel

Behalve de zusters Franciscanessen waren er ook anderen betrokken bij het pensionaat. Diverse mensen werkten voor de zusters. Twee namen moeten met nadruk worden genoemd: Siem de Rijk en Jan de Rijk. Zij waren knecht en klusjesman van de zusters. Siem woonde lange tijd tegenover het pensionaat in het oude Tolhuis, dat op de zusteruin stond. Hij deed diverse kleine klusjes in het pensionaat en in de zusteruin. Zo waren er gemiddeld 4 koeien die verzorgd moesten worden.

Voor het groot onderhoud werden er natuurlijk bedrijven uit Bodegraven en omstreken ingeschakeld. Zo deed Ernst van Waveren, de bekende loodgieter uit het dorp, al het loodgieterswerk. Hoewel hij niet Rooms Katholiek was, was hij in zijn werk een echte vertrouwensman voor de zusters.

Voor het wegbrengen van de schipperskinderen werd vaak een taxi ingezet. Dat was dan meestal de taxi van Van der Meer. Hij reed het hele land door voor kinderen die vakanties of weekenden bij hun ouders op het schip mochten doorbrengen.

Kort bij het pensionaat kwamen er op een morgen in februari 1945 een kleine honderd vliegtuigen over. Ze vlogen richting Zwammerdam en lieten kort buiten het dorp iets vallen. Angstig wachtten de zusters op de knal en de ontploffingen. Maar er gebeurde niets. Korte tijd later werd bekend, dat het geen bommen waren, maar Zweeds wittebrood, dat door het rode kruis werd gedropt. Vele mensen gingen richting Zwammerdam om er iets van te bemachtigen. Helaas waren niet alle Duitse soldaten bereid om de mensen door te laten; sommige begonnen zelfs op de menigte te schieten. Zo-doende vielen er, in het zicht van het einde van de oorlog, toch nog enkele doden in en om het dorp.

4.6 De bevrijding

Op 5 mei 1945 was het officieel vrede. In Wageningen werd de vrede getekend tussen Nederland en Duitsland. Toch stonden er voor de school nog enkele Duitse soldaten op wacht; het was dus verstandig om nog even rustig te blijven. De vijf kinderen die op dat moment nog in het pensionaat waren kregen een oranje sjerp om en de vlag werd alvast van de zolder gehaald.

's Middags was het gevaar gelukkig geweken. De overblijvende Duitse soldaten in Bodegraven werden door de Binnenlandse Strijdkrachten gevangen genomen. Juichend en hossend ging ieder de straat op; geschminkt met rode, witte, blauwe en oranje verf, met oranje sjerpen, en wat maar aan het oude vertrouwde Nederland deed denken. De klokken luidden. Pantserwagens met de bevrijders reden stapvoets door de straten, bejubeld door een uitzinnige menigte. Het was vrede. Ieder persoon in het dorp kreeg in de daarop volgende dagen twee liter melk en vierhonderd gram Zweeds wittebrood. Uit een schip, dat de Rijn kwam opvaren, konden de mensen aardappelen gaan halen.

Tot op 7 mei waren er nog Duitse soldaten, die door de straten van het dorp marcheerden. Maar door leden van de Binnenlandse Strijdkrachten werden ze opgepakt en in bewaring gesteld. 's- Avonds was er op de markt een groot feest met muziek en vaderlandse liederen. De volgende dag trokken auto's met Canadese en Engelse soldaten door de straten en langs het pensionaat. Later kwam ook de Prinses Irene Brigade, een onderdeel van het Nederlandse leger, voorbij.

Nog dezelfde week werd de school en het pensionaat schoongemaakt. Daartoe werden ook als werkkrachten ingezet diverse meisjes, die in de oorlogstijd met de Duitse soldaten geheuld hadden. Onder leiding van de Binnenlandse Strijdkrachten werden zij naar het pensionaat gebracht, waar

ze moesten werken. Ook de waterleiding en elektra, die in de oorlog kapot waren gegaan, werden gerepareerd. De verduisteringsgordijnen, die op de ramen waren geplakt, werden met veel plezier van de ramen gescheurd. Het zag er direct al wat gezelliger uit.

Het pensionaat in Bodegraven lag aan de doorgaande weg van Utrecht naar Leiden. Op een dag zou de koningin door Bodegraven komen. De zusters gingen met de kinderen langs de weg staan, en inderdaad, ze hadden het geluk de koningin van heel dichtbij te kunnen zien. Zo kort na de oorlog was dat uiteraard een bijzondere belevenis.

En zo werd na de Tweede Wereldoorlog het leven in het pensionaat weer opgepakt. Er kwamen weer meer mogelijkheden, meer voedsel, en ook kwamen er weer meer kinderen. Hoe dat leven na de Tweede Wereldoorlog eraan toeging, dat lezen we in het volgende hoofdstuk.

Afb.39 De gebouwen van de Franciscanessen in Bodegraven. Het gedeelte met de serre was het pensionaat. In het midden (met het puntdak) was de kapel gevestigd. Nog meer naar rechts de schoolgedeelten. Links het huis van de rector. In de latere jaren is de indeling veranderd.

Foto: Verzameling Louis Bianchi.

Hst.5 De laatste jaren

5.1 Na de oorlog

Na de oorlog kon het normale leven weer snel worden opgepakt. Al kort na de bevrijding vonden er diverse wisselingen plaats bij de zusters. Verschillende jonge zusters, die hun ULO examen in Bodegraven hadden gedaan, maar tijdens de oorlog niet in staat waren om naar een andere lokatie te gaan, vertrokken naar een andere vestiging van de Franciscanessen. Ook zuster Magdalene Leliveld was één van hen. Zij, die zo lang in Bodegraven was geweest, ging nu naar Alverna, het moederhuis in Aerdenhout waar zij novicenmeesteres werd.

Afb.40 Tijdens de oranjefeesten in 1948 nam Cock Karssen deze foto. Eén van de zusters staat lachend alle kinderen te overzien.

Foto: Cock Karssen.

5.2 Naar de missie

Normaal gesproken werd door het moederhuis beslist waar een zuster nodig was. Men kon dus vrij plotseling worden overgeplaatst naar een andere lokatie van de Franciscanessen. Maar begin 1948 kwam er, net als in 1929, weer een vraag vanuit het moederhuis aan de zusters. Het betrof weer een verzoek om vrijwilligers voor overplaatsing naar een missiepost op Suma-

tra, in Nederlands Indië. Overplaatsing daar naartoe zou niet verplicht worden gesteld, maar aan de zusters werd gevraagd, wie vrijwillig naar deze missiepost op Sumatra zou willen gaan.

Diverse zusters in Bodegraven gaven aan dat zij wel interesse hadden om naar Indië te gaan. Twee van van de zusters uit Bodegraven werden uitgekozen; zij volgden eerst een voorbereidingsperiode voor plaatsing in Sumatra. En uiteindelijk namen op 16 augustus de zusters Francisca Paauw en Genoveva Groenewegen afscheid. Twee weken later vertrokken zij met nog vijf andere zusters vanuit het moederhuis naar Nederlands Indië.

5.3 Vermissing

Bij de voorbereidingen voor het schrijven van dit boek heb ik diverse gesprekken gevoerd met mensen die in het pensionaat hebben gewoond of gewerkt. Iedere keer weer trof het mij dat deze mensen zo positief over het pensionaat spraken. De sfeer werd, ondanks dat er strenge regels waren, vrijwel altijd als heel warm beleefd. Natuurlijk waren er regels, maar die zijn uiteraard nodig als er vijftig jonge meisjes in de puberleef tijd bij elkaar zijn.

Afb.41 Een reproductie van een ansichtkaart, met daarop de vermelding "speelzaal der pensionnaires". Onder het wakend oog van het Mariabeeld konden de kinderen zich hier vermaken. We zien een bal, gezelschapsspellen en naaiwerkjes.
Foto: Verzameling Louis Bianchi.

Dat de kinderen wel eens kattenkwaad uithaalden werd door de zusters natuurlijk bestraft, maar altijd met liefde opgevat.

Slechts één keer moest er hard worden opgetreden. Iets wat de zusters nog nooit hadden meegemaakt gebeurde op 21 januari 1949. Twee meisjes kwamen na schooltijd niet terug naar het pensionaat. De zuster die de meisjes na schooltijd in de speelzaal opving werd ongerust. Misschien moesten ze nablijven en zouden ze wat later komen. Maar toen de meisjes na een uur nog steeds niet terug waren ging ze naar de school. De onderwijzeres gaf aan, dat de meisjes op de normale tijd naar huis waren gegaan. Nu werd er echt alarm geslagen en begon er een ware zoektocht. Enkele zusters gingen het dorp in om te zien of ze misschien bij een vriendinnetje waren. Moeder Vincentia nam de bus naar Alphen aan den Rijn en zuster Borromea Koevoets reisde met de trein naar Leiden. Beide gingen ze informeren bij de ouders van de kinderen of ze misschien naar huis waren gegaan. Ieder keerde onverrichter zake weer op het pensionaat terug. Intussen was ook de politie ingeschakeld en was een grotere zoektocht op gang gekomen.

Afb.42 Een aantal zusters van het pensionaat.
Foto: C.Stolwijk.

Pas om tien uur 's avonds belde de politie met de mededeling, dat de meisjes in Den Haag waren gevonden. Beide meisjes werden door de politie teruggebracht naar Bodegraven. Maar gezien het feit dat ze de regels zodanig hadden overtreden, dat dit niet meer onder het begrip "kattenkwaad" viel, werden de meisjes naar huis gestuurd en mochten ze niet meer terugkomen.

5.4 Jubileum

Op 15 oktober 1950 herdachten de zusters de dag dat ze vijfenzeventig jaar geleden in Bodegraven waren komen wonen. Veel gasten waren die dag uitgenodigd om het feest mee te vieren. Aanwezig waren onder anderen moeder Chrysostoma Emde, de generale overste uit Salzkotten, en de provinciale overste uit Alverna in Aerdenhout. Verder diverse zusters die in Bodegraven overste waren geweest, zusters die in Bodegraven geboren waren en diverse andere genodigden. De dag begon met een heilige mis in de kapel van het pensionaat. De zusters en de grotere meisjes hadden een speciaal zangstuk ingestudeerd dat werd uitgevoerd. Veel bloemen werden naar het zusterhuis gestuurd, zodat dit rijkelijk was versierd.

Afb.43 Een paar jaar later, in 1953, werd door de kinderen dit kerstspel opgevoerd.
Foto: Archief RK Mulo.

Later op de dag zongen de kinderen uit het pensionaat liederen en voerden de zusters een toneelstuk op, waarin de gebeurtenissen van de afgelopen vijfenzeventig jaar werden uitgebeeld. Ook op de school waren diverse festiviteiten zoals een goochelaar die optrad. Tenslotte voerden de kinderen een speciaal toneelstuk op.

Afb.44 Een bidprentje, hier voor zuster Hadewych. Een dergelijk prentje werd vaak uitgegeven ter nagedachtenis aan een overledene.
Verzameling Mevr. E.de Wit-Pijnacker.

TER VROME GEDACHTENIS AAN

Zr. M. Hadewych

(Wilhelmina Cornelia Margaretha Morren)

geboren 12 December 1917 te Zwammerdam, ingetreden in de Congregatie der Zusters Franciscanessen van Aerdenhout de 13e Nov. 1946, en ingekleed de 19e Mei 1947. Zij overleed de 8e Juni 1948 te Bodegraven en werd de 11e Juni d. a. v., de Octaafdag van het Feest van Jezus' H. Hart, in het Zustersgraf aldaar begraven.

Zij was een van de begenadigden, die, zuiver van hart, God zien. Voor haar was het religieuze leven niet iets wat ze leren moest: leven voor God en met God beantwoordde aan de diepste verlangens van een hart dat door een vrome moeder was gevormd. Vanzelf ook kende ze de grondwet van het volmaakte leven: „Hij moet groter, ik kleiner worden”.

Wie God echt bemint vindt Hem ook terug in de naaste. Zij vond Hem bijzonder in de kleinen voor wie zij een goede onderwijzeres, maar meer nog: een echte moeder was, en die zij zo graag voorbereidde op de eerste komst van Jezus in hun gave hart. Zij vond Hem in ieder die zij kende, zij gaf liefde en hartelijkheid; te bescheiden om zich op te dringen, was ze blij als haar hulp gevraagd werd.

Heeft God haar misschien te veel bemind, en te zeer haar schoonheid begeerd om haar aan ons te laten?

Wij vergeten haar niet in ons gebed, maar wij weten ook zeker, dat zij voor de troon van Hem, die zij als Bruidgom verkoos reeds in dit leven, voor ons een goede voorsprekker zal zijn.

5.5 Rust en veranderingen

Na 1950 verliep het leven in het pensioonaat zonder grote bijzonderheden. Er werden zusters verplaatst, zowel vanuit Bodegraven vertrekkende als naar Bodegraven komende zusters, examens werden afgelegd, kinderen werden verzorgd, kortom een bestaan zoals men dat gewend was. Ook voor ziekte bleef men niet gespaard in het zusterhuis. Op 14 januari 1956 was er een nieuwe overste gekomen, moeder Benigna Hauwert. Ze kreeg helaas al snel de taak om aan het sterfbed van één van haar zusters te staan. Op 1 maart 1956 stierf zuster Alfonsa van Poelvoorde heel rustig en kalm. Nog in datzelfde jaar stierf er nog een zuster, zuster Prudentia Peters. De hele dag had ze nog in het huis gewerkt. 's Avonds om zes uur werd ze niet goed en is daarbij zonder één woord van afscheid overleden.

Beide zusters werden, zoals dat gebruikelijk is, begraven op de begraafplaats bij het provinciaal moederhuis in Aerdenhout. In Bodegraven is weliswaar een (klein) graf aanwezig op de begraafplaats naast de Rooms Katholieke kerk, maar daar liggen alleen zusters begraven die in de Tweede Wereldoorlog zijn gestorven. Er is wel eens gesproken over herbe-graven in Aerdenhout, maar uit respect voor de grafrust is daarvan afgezien.

Er werden ook feesten gevierd, zoals het veertigjarig priesterfeest van rector Konijn. Jarenlang, sinds 1939, heeft hij de zusters ondersteund in het geestelijk leven en voor hen opgetreden als biechtvader, waar de zusters hun vertrouwelijke onderwerpen konden bespreken.

In de jaren '50 waren er ook veranderingen in de huisvesting van de pensionairen. Tot die tijd was het nog gebruikelijk dat de meisjes samen op een slaapzaal sliepen, waar ieder haar eigen chambrette had. Maar dat werd toch gaandeweg steeds meer als een verouderde vorm van huisvesting gezien. Op een gedeelte van het pensionaat werd daarom een aantal slaapkamers ingericht. Zodoende werd het voor de oudere meisjes mogelijk om wat meer privacy te krijgen.

Afb. 45 Eén van de slaapzalen waar de pensionairen sliepen. Links de chambrettes, afgesloten met een gordijn. Rechts een beeld van Maria met Christuskind.

Foto: Verzameling Louis Bianchi.

Kader 8 : Huisvesting

Meisjes die in het pensionaat verbleven, werden "pensionairen" genoemd. De manier waarop zij waren gehuisvest was vroeger anders dan we tegenwoordig gewend zijn. Er waren slechts twee slaapzalen, één voor de oudste meisjes die het voortgezet onderwijs bezochten en één voor de meisjes die op de lagere school zaten.

De slaapzaal was onderverdeeld in zogenaamde "chambrettes". Dat is een ruimte, door een gordijn afgesloten van de rest van de slaapzaal, waar een meisje kon slapen. Bovenaan was de ruimte niet afgesloten, zodat de slaapzaal eigenlijk één geheel vormde. In zo'n chambrette stond een bed, een kastje voor de persoonlijke eigendommen en een stoel waarop 's nachts de kleding kon worden gelegd. Verder was er een lampetkan om je te wassen. Op iedere slaapzaal was een wastafel aanwezig. De kinderen mochten naar eigen keuze in hun chambrette leuke en gezellige dingen ophangen zodat er wel posters van b.v. de Beatles waren te zien op de slaapzalen.

Op de slaapzaal waren ook twee zusters aanwezig om de orde te handhaven. Als de zusters 's avonds naar de kapel gingen om te bidden dan werd de wacht ook wel waargenomen door een andere zuster, b.v. een schoolzuster of zuster die in het huis werkzaam was.

In de laatste jaren vond een verbouwing plaats waarbij ongeveer 15 kleinere kamers werden gemaakt. Deze waren bestemd voor de wat oudere meisjes zodat zij wat meer privacy konden hebben.

5.6 Wisseling van overste

Kort na elkaar traden er wisselingen op in de leiding van het zusterhuis. Tijdens één van de visitaties vanuit het moederhuis bracht provinciaal overste moeder Dolorosa van Berkel het bericht mee, dat er een nieuwe overste in Bodegraven zou komen, moeder Werenfriedis Schoorl. Zij bleef overste tot in 1964, toen zij werd opgevolgd door zuster Borromea Koevoets. Haar bericht van haar vertrek, drie jaar later in 1967, werd door de zusters met spijt ontvangen; zij was altijd vol zorg voor de zusters en de pensionairen.

In 1967 kwam zuster Debora van Leeuwen als overste naar Bodegraven. Zij was zelf Bodegraafse. Haar vader, Jacobus van Leeuwen was lange tijd, van 1914 tot 1947 koster in de RK kerk in Bodegraven. Zuster Debora van Leeuwen vond het heel plezierig om in de eigen woonplaats te mogen wonen en werken. Na de opheffing van het pensioonaat in 1970 heeft zij nog vele jaren bij haar broer Jacobus Petrus van Leeuwen gewoond, die ook koster was in de kerk.

De laatste jaren kwamen er ook steeds meer wijzigingen in de manier van omgaan met elkaar. De tijden veranderden en de zusters gingen ook daarin mee. Zo werd de overste niet langer meer aangesproken als "moeder", maar gewoon als "zuster". Men sprak dan ook niet meer over de "overste", maar over de "leidinggevende". De taak van deze leidinggevende kwam ook steeds meer los te staan van het onderwijs.

Afb. 46 Een foto uit de latere tijd. Zuster Mariëtte met een aantal kinderen op bezoek in de tuin bij de fam. v.d. Steen aan de Weijpoort.

Foto: Verzameling zuster Mariëtte van der Wiel.

5.7 Het einde nadert

De tijden veranderden. Maar het gebouw veranderde niet gemakkelijk mee. De oudste delen van het gebouw waren inmiddels al zo'n 80 jaar oud en ondanks dat er diverse verbouwingen en moderniseringen hadden plaatsgevonden kon niet ontkend worden dat de inrichting van het gebouw nogal ouderwets was. Om het gebouw aan te passen aan de eisen van de tijd was heel veel geld nodig voor verbouwingen.

*Afb.47 De gang in het pensionaat. Rechts de trap naar de slaapvertrekken, links de zijgang naar de voordeur. Links achter twee deuren die naar de speelzaal leiden.
Foto: Verzameling Louis Bianchi.*

Ook het aantal schipperskinderen, waarvoor het pensionaat in eerste instantie toch was opgezet, verminderde. Er was inmiddels ook wel een aantal zogenaamde "stadskinderen" gekomen, kinderen van ouders uit de stad die hun kind graag een opvoeding bij de zusters in het pensionaat gaven. Maar dat was toch niet de opzet van de zusters. Verder liep ook het aantal meisjes dat in een klooster wilde intreden terug. Een tekort aan zusters zou natuurlijk op den duur ook problemen gaan geven, zo kon worden voorzien.

In 1968 werd uiteindelijk het besluit genomen, dat het pensionaat zou worden opgeheven. Zo'n opheffing kan natuurlijk niet meteen; kinderen woonden in het pensionaat, zusters werkten op school en in de verzorging, dus de opheffing moest geleidelijk aan gebeuren. Er werden geen nieuwe kinderen meer aangenomen, zodat het aantal kinderen de laatste jaren sterk verminderde. Het laatste jaar waren er nog maar 12 kin-

deren die de lagere school in Bodegraven konden afmaken. Andere kinderen, zoals de ULO leerlingen gingen naar Woerden of naar Oudenbosch in een internaat, waar zij verder konden leren.

Ook bij de zusters kwam er een geleidelijk verloop. Als er een zuster wegging naar een andere vestiging van de Franciscanessen, dan werd haar plaats op school opgevuld door een leke-onderwijzeres. Alleen zuster Renate Miedema bleef nog tot het einde toe in het onderwijs werkzaam, ook nadat het pensioonaat al was opgeheven. Maar toen woonde ze al in Haarlem waar vandaan ze iedere dag met de auto naar Bodegraven kwam. In 1988 is zij, toen een speciale regeling dit mogelijk maakte, met vroeged pensioen gegaan. Vanaf 1969, het laatste jaar van het pensioonaat, woonden er nog maar vier zusters in het grote zusterhuis aan de Overtocht in Bodegraven.

In 1969 kwam er nog een grote verandering, niet alleen in Bodegraven, maar in heel Nederland. Door het moederhuis werd toestemming gegeven om in zogenaamde "burgerkleding" te gaan leven. De zusters hoefden dus niet langer meer het habijt van de Franciscanessen te dragen. Het was geen verplichting, de keuze was vrij. Voor de oudere zusters was het best moeilijk. Toch kozen vele zusters voor de burgerkleding. Zo kon men toch dienstbaar zijn en blijven aan de maatschappij, volgens de Franciscaanse gelofte, zonder op grond van de aparte kleding op een "troon" gezet te worden.

Kader 9 : Herkomst van de kinderen

Het pensioonaat in Bodegraven was opgezet voor meisjes. Er verbleven dus geen jongens in het pensioonaat in ons dorp. In eerste instantie waren er de schipperskinderen. Dat zijn kinderen waarvan de ouders op een (binnenvaart)schip voeren en die dus vanaf de lagere schoolleeftijd voor langere tijd in het internaat verbleven. Soms mochten zij een weekend naar hun ouders maar dat was lang niet ieder weekend het geval. Vaak konden zij maar één keer per maand naar hun ouders. Tijdens de zomervakantie verbleven de kinderen vaak wél bij hun ouders op het schip.

Naast schipperskinderen waren er, vooral in de latere jaren, ook zogenaamde "stadskinderen". Dat zijn kinderen waarvan de ouders in een normaal huis ergens in de stad woonden (b.v. Haarlem, Amsterdam, Rotterdam). Omdat de ouders het beter vonden als de kinderen een opvoeding kregen bij de zusters kwamen deze kinderen in het pensioonaat. Deze kinderen konden in de weekenden vaker dan de schipperskinderen naar huis.

5.8 Opheffing

In oktober 1970 viel dan uiteindelijk toch echt het doek voor het pensioonaat. Het was een emotioneel gebeuren voor de zusters, de laatste pensionairen en de omwonenden. Vier zusters bleven in Bodegraven wonen; zij vonden een huis in de Dronenwijk in Bodegraven-Zuid. De namen van deze laatste zusters staan in de tabel hieronder.

Zuster Debora van Leeuwen
Zuster Ambrosine Wagenaar
Zuster Letha Groot
Zuster Mariëtte van der Wiel

Tabel 6. De laatste zusters in 1970

Vanuit het huis aan de Dronensingel bleven zij hun werkzaamheden verrichten. Zuster Debora van Leeuwen had de leiding, zuster Ambrosine werkte in het onderwijs, zuster Leatta in de gezinszorg en zuster Mariëtte in de zwakzinnigenzorg. Later zijn er

nog wat wisselingen gekomen bij deze zusters. Tijdelijk was het aantal zusters weer zo groot, dat het huis aan de Dronensingel te klein werd. Een beter, groter huis werd gevonden op de Bourgondischelaan. Maar nadat het aantal zusters vijf jaar later toch weer tot drie zusters terugliep, was dat huis toch weer te groot. Het toeval wilde, dat hetzelfde huis aan de Dronensingel waar vanaf 1970 vier zusters woonden, weer vrij kwam. Sinds 1978 wonen de zusters Franciscanessen nu weer in dat huis; vanaf 1987 met twee zusters.

Zuster Antoine van Rossum is lange tijd werkzaam geweest in de thuiszorg. Na 32 jaar in deze branche geniet zij nu van de O.B.U (een overbruggings-uitkering) en is zij als vrijwilligster werkzaam, vooral in Rijngaarde en als bezoeker vanuit de kerk bij zieken in de gemeente. Bij hen brengt zij ook één keer in de maand de Heilige Communie.

Zuster Mariëtte v.d.Wiel was vanaf 1958 werkzaam in het pensioonaat tot een jaar voor de sluiting. Van 1969 tot 1984 werkte zij in het centrum voor geestelijk gehandicapten "de Hooge Burch" in Zwammerdam. Tenslotte was ze nog vier jaar werkzaam in de thuiszorg, maar moest om gezondheidsredenen stoppen met werken. Zij is nog de enige zuster die in het pensioonaat gewerkt heeft. Beide zusters wonen nu op de Dronensingel en onderhouden het contact met het moederhuis Alverna in Aerdenhout waar, zoals ze zelf zeggen, hun toekomst ligt.

5.9 De overblijfselen van de gebouwen

De gebouwen aan de Overtocht bleven nog even staan. Het huis kon goed gebruikt worden voor de opvang en huisvesting van de eerste buitenlandse gastarbeiders die zich vestigden in Bodegraven. Eerst waren er mensen uit Joegoslavië die zich in Bodegraven vestigden, later mensen uit Marokko

*Afb.48 De laatste restanten van het pensionaat worden weggehaald.
Foto: Verzameling Louis Bianchi.*

die er een (tijdelijk) thuis vonden. In 1978 werd het gebouw gesloopt. Inmiddels had de gemeente nieuwbouwplannen en zijn er 45 appartementen gebouwd op de plaats waar eens het pensionaat en het zusterhuis stonden. Op 6 mei 1986 besloot de Bodegraafse gemeenteraad om de nieuwe straat die daarbij ontstond als herinnering aan de zusters de naam "Franciscushof" te geven. Korte tijd later werd de ULO school afgebroken (nu, in 2006 staat er op die plaats het tuincentrum "Floraland"). Tenslotte sloot in 1996 de Jozefschool aan de Overtocht haar deuren. Heel veel plannen, o.a. voor jongerenhuisvesting, bleken financieel niet uitvoerbaar. Uiteindelijk zijn er ten tijde van het schrijven van dit boek (2006) vergevorderde plannen om op deze plaats een nieuw appartementengebouw met kinderdagverblijf neer te zetten. Ter herinnering aan het verleden zal dit complex de naam "Josephhof" krijgen.

5.10 De ontwikkelingen van de Zustertuin

Het heeft niet veel gescheeld, of de zustertuin zou er niet meer geweest zijn. De laatste jaren van het pensionaat, de jaren net voor 1970, werd de tuin al niet meer zo intensief gebruikt. Onderhoud aan de tuin werd niet meer uitgevoerd. Het gebied fungeerde op een gegeven moment zelfs als illegale vuilstortplaats. Het is te begrijpen dat zo'n gebied dan langzamerhand verpaupert. Op een gegeven moment liepen de ratten vanuit het restant van de zustertuin over de speelplaats van de naastgelegen Sint Jozef-school. Dit aanzien was voor het bestuur van de school de maat vol. Leerkrachten en leerlingen begonnen met een algehele opruiming van het terrein. Het duurde een flink aantal jaren maar het resultaat mocht er zijn. In 1986 werd dit harde werken beloond door het Wereld Natuurfonds, die aan de school de Pandaprijs toekende. De uitreiking van deze prijs en het bezoek van vele prominenten aan Bodegraven zoals minister P. Winsemius en Martin Gaus (dierenliefhebber die daarover een TV serie maakte) zorgde voor veel landelijke publiciteit. Zelfs de televisie besteedde er aandacht aan.

In 1988 werd de Stichting "De Oude Zusteruin" opgericht. Met een stichtingsvorm is het beter mogelijk om de financiën te kunnen beheren en het één en ander beter te kunnen structureren. In de loop der jaren werden grote bedragen ontvangen van serviceclubs uit Bodegraven (Rotary en de Ronde Tafel), en kwamen er donaties "in natura" binnen. Zo kwam er de steun van de dierenarts, werden er diverse speeltoestellen geschonken, bouwde een aantal mensen een miniatuur "konijnenkasteel", maakte iemand een website, en deden vele Bodegravers werk voor de Zusteruin. Ook kwamen er steeds nieuwe vrijwilligers bij, zowel volwassenen maar ook kinderen die op zaterdag of zondag hun handen uit de mouwen steken.

Vandaag de dag vormt de oude zusteruin, als één van de laatste overblijfselen van bijna 100 jaar aanwezigheid van de zusters Franciscanessen, een fraai en groen gedeelte van het dorp Bodegraven. Laten we hopen, dat dit gedeelte van het dorp voor lange tijd een bijdrage mag leveren aan het welzijn van ieder in Bodegraven.

*Afb.49 Nog een laatste foto van de speelplaats in de zusteruin.
Foto: Verzameling Louis Bianchi.*

Gesprek met zuster Mariëtte van der Wiel

Zuster Mariëtte woont ten tijde van het schrijven van dit boek, samen met zuster Antoine van Rossum in Bodegraven. Zij werkte 13 jaar in het pensioonaat, vanaf 1958 tot aan de sluiting in 1970. Zuster Antoine is later in Bodegraven gekomen in 1972. Zij was werkzaam in de "thuiszorg" wat later de "Vierstroom" werd genoemd. Zuster Mariëtte had de zorg voor de pensionairen, en wilde als een moeder voor hen zorgen. Zij deed dat met nog drie zusters. Met z'n vieren voor 80 kinderen zorgen, dat was best zwaar, maar ze kregen ook veel liefde en hartelijkheid van de kinderen terug, aldus zr. Mariëtte.

Rond de tijd van de sluiting van het pensioonaat in Bodegraven kregen de zusters de keuze om in habijt gekleed te blijven, of om in "burgerkleding" verder door het leven te gaan. Zuster Mariëtte koos bewust voor dat laatste. Ze ziet het als een verrijking, een bewuste keuze, waarbij je door je kleding niet meer op een troon wordt gezet zoals ze aangaf.

"Vanuit de spiritualiteit zijn wij ons bewust van onze relatie met God, mens en schepping. Specifiek is voor onze religieuze gemeenschap het bieden van eenvoudige, hartelijke gastvrijheid, en het tot uitdrukking laten komen van de eigen verantwoordelijkheid", zo geeft zuster Mariëtte aan.

Na een proeftijd van vijf jaar legt iedere religieuze drie geloften af: de gelofte van armoede, gehoorzaamheid en zuiverheid.

Vanaf 1969 werkte zuster Mariëtte in de gehandicaptenzorg en verzorgde meervoudig gehandicapte kinderen in de "Bruggen" in Zwammerdam.

Nu zijn de beide zusters niet meer in loondienst. Ze doen wel vrijwilligerswerk. Vooral zuster Antoine is vaak te vinden in "Rijngaarde", waar zij de slaapwacht doet, en ook helpt bij de dagopvang. Zuster Mariëtte kan wegens gezondheidsredenen niet zoveel meer naar buiten werken. Maar ze vindt het na 46 jaar zich ingezet te hebben voor de mensen wel genoeg. Ze zegt dan ook heel terecht: "het gaat er niet om *hoeveel* je doet, maar *hoe* je het doet".

Samen hebben ze het fijn op de Dronensingel, delen lief en leed met elkaar. Mocht de tijd gekomen zijn dat dit wegens omstandigheden niet meer gaat, dan gaan ze graag naar het "moederhuis" Alverna in Aerdenhout terug, daar waar ook hun religieuze leven begonnen is.

Kader 10 : De congregatie tegenwoordig

Omdat het tegenwoordig niet meer gebeurt dat meisjes intreden in het klooster, zijn de activiteiten van de congregatie vrijwel overal stilgezet. Maar het dienen van de medemens stopt niet bij de pensioenleeftijd. Net als in Bodegraven zijn er nog diverse zusters actief zoals in ziekenzorg, wijkverpleging en andere ondersteuning van hulpbehoevenden. In Aerdenhout is het provinciaal huis van de zusters gelegen, waar vele zusters op hogere leeftijd naartoe verhuizen.

Wie meer wil weten over de tegenwoordige activiteiten van de congregatie of over de orde der Franciscanen en Franciscanessen kan dat nalezen op diverse websites. Enkele bijzondere websites zijn:

- www.alverna.net Het klooster St.Franciscus Alverna, het provinciaal moederhuis in Aerdenhout.
- www.fcjm.de Kongregation der Franziskanerinnen, het moederhuis in Salzkotten.
- home.hetnet.nl/~h_sevenhoven/francis/index.htm Een interessante website over Franciscaanse spiritualiteit.
- www.zustertuin.nl Een website over de zustertuin, zoals deze tegenwoordig in Bodegraven is te vinden.

Gesprek met Rita v.d.Elst

Tijdens de voorbereidingen voor het schrijven van dit boek mocht ik een gesprek hebben met mevrouw Rita van der Elst. Zij woonde vanaf 1958 tot 1970 in het pensionaat en werkte er als schoonmaak- en keukenhulp.

*Afb.50 Rita v.d.Elst en Bep v.Jaarsveld achter bij de keuken bezig met het schoonmaken van de krotten. Let op de grote hoop aardappelen achter hen; er moesten immers vele monden worden gevoed in het pensionaat.
Foto: Rita v.d.Elst.*

Haar werkzaamheden hielden eigenlijk alles in wat er in een huishouden moet gebeuren. Maar dan een groot huishouden van vele tientallen kinderen en zusters. Aardappels schillen, groente wassen en klaar maken, schrobben, boenen en schoonmaken. Maar ook andere taken kwamen op haar weg. Zo moesten er ook boodschappen worden gedaan, en soms ging ze naar het gemeentehuis (van Zwammerdam) om aangifte te doen van komende en vertrekkende kinderen.

Ze vertelde ook, dat in de zomer soms familie (nietjes) van de pensionairen

mochten komen logeren. In de zomer was het niet zo druk, sommige kinderen waren dan naar huis of voeren mee op het schip van hun ouders. Er was dan plaats voor deze familieleden om te logeren.

Ze moest ook vaak opblijven als andere personeelsleden nog ergens naar toe gingen in het dorp en wat later thuis kwamen. Ook werd ze soms ingezet als oppas op de slaapzaal, als er eens een bijzondere bijeenkomst was waar alle zusters bij betrokken waren; de zusters waren dan samen bijeen in de kapel, en Rita mocht dan oppassen op één van de slaapzalen. Maar dat laatste kwam niet zo vaak voor; meestal was het één van de zusters die op de slaapzalen aanwezig was.

Rita noemde de sfeer in het pensionaat "een gezellige sfeer", Ze heeft er 12 jaar met plezier gewerkt en gewoond.

Herinneringen van Anny Moons-Bisschop

Ik zat van 1945 t/m 1953 op school in Bodegraven. De namen van de zusters, die ik me herinner waren de volgende:

<i>Kleuterschool</i>	=	<i>Zuster Christella</i>
<i>1e klas</i>	=	<i>Zuster Ambrosine</i>
<i>2e klas of 3e klas</i>	=	<i>Zuster Hadewich</i>
<i>3e klas of 2e klas</i>	=	<i>Juffrouw Poelvorden</i>
<i>4e klas</i>	=	<i>Juffrouw Stolwijk</i>
<i>5e klas</i>	=	<i>Juffrouw Bax</i>
<i>6e klas</i>	=	<i>Zuster Theresine</i>
<i>7e klas VGLO</i>	=	<i>Zuster Veronica</i>
<i>8e klas VGLO</i>	=	<i>Zuster Clementine (hoofd lagere school)</i>
<i>juffrouw de Jong en invallers</i>		

Van 1954 t/m ± 1958 werkte ik bij de zusters in de keuken (met 2 à 3 personen). We schilden 1½ kist aardappelen. Dat was bijv. in de winter voor het kolenfornuis. We moesten dan wel 6 à 8 kolenkitten volscheppen en sjouwen; wat een smerig werk!!

Ik verdiende f 15,00 in de week. Ik mocht op zaterdagmiddag in bad, wat voor mij een luxe was in die tijd. Wij hadden thuis maar 1 kraan met koud water.

In ± 1957 heb ik, op mijn vrije dag, naailessen gevolgd bij Zuster Ursula en Zuster José, samen met Corry uit De Meije. Na een jaar hebben we, met goed gevolg, ons coupeusediploma gehaald.

Diverse zusters uit die tijd waarvan ik me de namen nog herinner waren:

Zuster Adeltruda	-	hoofd keuken
Zuster Honorine	-	muziek
Zuster Gerardus	-	kinderen
Zuster Ludwina	-	zorgde voor de rector en voordeur

Afb.51 Een klassiefoto met links zuster Ematha Bals.
Foto: Archief RK Mulo.

Bijlage 1 Kloosters en kloosterlingen

Ontstaan van de kloosters

Het gegeven van kloosters en kloostergemeenschappen in de Christelijke kerk heeft een lange ontstaansgeschiedenis. Er zijn vele kloostergemeenschappen, levend volgens verschillende leefregels. In deze bijlage willen we wat nader ingaan op het ontstaan van de diverse kloostergemeenschappen, in de hoop meer kennis te krijgen over de achtergrond van de Bodegraafse kloostergemeenschap van de Franciscanessen.

Als vader van het (westerse, Christelijke) monnikenwezen wordt vaak Antonius Abt genoemd. Hij leeft aan het einde van de derde en het begin van de vierde eeuw na Christus. In deze tijd trekken diverse mensen zich terug in de Egyptische woestijn. Zij willen daarbij het Christelijke geloof nader onderzoeken en daarom in afzondering gaan leven. Ook Antonius, een rijke boer uit de Nijldelta, doet dit, en wordt monnik. Het woord monnik komt uit het Grieks (monachus), en betekent zoiets als "alleen, rondzwervend". De eerste Christenen die zich in stilte terugtrekken zijn religieuze eremieten. Zij leiden een zwervend bestaan, teruggetrokken in een stille omgeving (de woestijn). De basisgedachte erachter was, om los te komen van alle obstakels die kunnen bestaan in de wens om God te leren kennen en God lief te hebben. Het geeft ook invulling aan de roep uit het bijbels evangelie, waarin Christus zegt: "Volg Mij".

Naast de groep eremieten was er een andere groep. Zij willen leven in een gemeenschap, los van de wereldlijke omgeving in dorpen en steden. De eerste kloosters waarin deze tweede groep leefde waren kleine nederzettingen die de monniken voor zich bouwden. Eén van de eerste kloosterlingen was Pachomius (hij leefde van 290 tot 346), die nabij Thebe (in Griekenland) een gemeenschap stichtte. Hij stelde een aantal leefregels op voor het leven in de groep. Later werden die nederzettingen versterkt, niet zozeer om de kloosterlingen te beschermen, maar om de kostbare relikwieën die in de gemeenschap aanwezig waren. Later kreeg zo'n klooster de vorm van een vierkante centrale binnenplaats, waar de abdij omheen werd gebouwd. Dat is een bouwvorm die we nog steeds tegenkomen in kloosters en abdijen.

Ook Augustinus is in dit verband een belangrijke kerkvader. Na zijn bekeering in Milaan maakte hij van zijn huis een klooster. Later sticht hij, als bisschop van Milaan, meerdere gemeenschappen. De regel van Augustinus is gebaseerd op beschrijvingen in de bijbel van de eerste Christelijke gemeenschappen in Jeruzalem.

Van het Midden-Oosten naar Europa

De eerste kloosters in West-Europa ontstaan in Frankrijk. Keizer Constantijn verklaart in 313 het christendom tot staatsgodsdienst. Ook in Europa (onderdeel van het Romeinse Rijk) krijgt het christendom aanhangers. In Frankrijk is het Martinus van Tours, die een klooster opricht. Velen volgen hem; bij zijn overlijden zijn zo'n tweeduizend monniken aanwezig. In Italië sticht Pachomius, onder invloed van Egyptische monniken nieuwe kloosters, net als de bekende kerkvorst Augustinus.

Andere contemplatieve kloosterorden

Na verloop van tijd ontstaan op diverse plaatsen kloosters, ieder met een eigen leefregel. Maar in 530 schrijft Benedictus van Nursia een leefregel, die later door de meeste kloosters wordt overgenomen. De regel bevat alle belangrijke bestanddelen voor een klooster, zoals een gebedsruimte (oratorium), eetruimte (refectorium), slaapruijnte (dormitorium), leesruimte (bibliotheca), en andere. De regel geeft ook richtlijnen voor het leven als monnik (celibaat, omgang met medekloosterlingen, gebedsregels, enzovoort).

Enkele eeuwen later ontstaan, als reactie op het niet correct naleven van de leefregel van Benedictus, diverse andere kloosterorden. Zo ontstaat in 1084 de orde van de Karthuizers, in 1098 de Cisterciënzer orde en in 1120 de Norbertijner orde. In deze periode van de middeleeuwen ontstaan nog diverse andere kloosterorden. Vrijwel alle orden waren contemplatieve orden. Dat houdt in, dat het primaire doel van de congregatie was het gebed en overdenking. Uiteraard moest er ook gewerkt worden voor het levensonderhoud, maar dat was slechts een secundair doel.

Andere kloosterorden

Naast deze contemplatieve orden ontstaan in de middeleeuwen ook kloosterorden, die zich meer toeleggen op een ander doel. Bekend zijn de Ridderorden zoals de Tempeliers (doel: bevrijding van het Heilige Land, denk maar aan de kruistochten), Malteser orde (doel: verzorging en verpleging van zieken), Dominicaner orde (doel: onderwijs), en andere orden.

Bedelordes

Kort na de middeleeuwen vindt er een verandering in de maatschappij plaats. Door de opkomst van steden, industrie en handel komt er meer rijkdom voor enkelen, maar ook meer armoede voor vele anderen. Deze tegenstelling werkt ook door in de kloosterorden. Deze tegenstelling tussen arm en rijk wordt ook gezien door Franciscus van Assisi en Dominicus. Zij zetten zich hiertegen af. Zij schrijven een leefregel, waarbij de monnik belooft in armoede te leven, waarbij de inkomsten alleen door giften (vandaar de naam "bedelorden") mogen worden verworven, en waarbij de armen in de wereld ondersteund moeten worden. De orde van de Franciscanen is in een andere bijlage meer in detail beschreven. In later eeuwen zijn nog enkele andere kloosterorden gesticht, vaak steunend op één van de leefregels van andere kloosterorden.

De tegenwoordige tijd

Na de eerste Wereldoorlog neemt het kloosterleven als geheel toe. Dat is niet verwonderlijk, in en na een periode van wereldcrisis. Vooral de contemplatieve orden kennen een hoogtepunt in Europa en in Amerika. In 1960 wordt het aantal kloosterlingen geschat op twee miljoen. Het Tweede Vaticaans Concilie (gehouden van 1962-1965) wil dat de orden zich aanpassen aan hun tijd, zonder hun kracht op te geven. Het concilie schrijft voor dat de orden terugkeren naar de bronnen van het evangelie. Deze voorgestelde hervorming is uniek, omdat eerdere hervormingen vanuit de gemeenschappen zelf kwamen. Nu is het de Wereldkerk die zich uitsprekt. De sterke secularisering in de westerse samenleving zorgt echter voor een moeilijke periode in het kloosterleven. Vanaf de jaren '60 is er een groter aantal uitredingen dan vroeger. En ondanks het wereldwijd stijgend aantal kloosterlingen is het aantal toetredingen in West Europa dermate klein, dat vanaf die jaren de vergrijzing in de kloostergemeenschappen in West Europa toeneemt.

Niemand weet wat de toekomst brengt. De geschiedenis van het kloosterwezen leert, dat uit de diepste noden een verrassende vernieuwing en opleving kan ontstaan. De geschiedenis leert ook, dat gemeenschappen op de noden van haar tijd antwoorden hebben gevonden. Antwoorden die congregaties nieuw leven inbliezen en tot een bloeiende gemeenschap brachten. De recente toename in vraag naar bezinning en inkeer geeft dat mogelijk al aan. Velen geven de wens te kennen een paar dagen in een kloostergemeenschap door te brengen. De wachtlijsten om hiervoor in aanmerking te komen geven aan, dat de vraag naar bezinning zeker geen vraag van een enkeling is.

Wellicht dat andere vormen van kloosterleven ook in de toekomst hun plaats kunnen hebben. Hoe dat zal zijn weten we pas over vele jaren. Wie dit boek over 200 jaar leest, zal kunnen zien hoe de ontwikkeling heeft plaatsgehad.

Afb.52 Een foto genomen in de zusters tuin, op de achtergrond is de molen te zien. Links staat de lerares Engels en Geschiedenis, zuster Humbertha.
Foto: Anny Mourits-v.Veldhuizen.

Bijlage 2 Franciscus van Assisi

Dit boek gaat over de Franciscanessen in Bodegraven. Het moge duidelijk zijn, dat deze zusters die in Bodegraven woonden en werkten zich geïnspireerd wisten door de leefregel die hun grote voorbeeld Franciscus van Assisi heeft opgesteld. Maar wie was deze man eigenlijk? Wanneer leefde hij? Wat heeft hij gezegd en gedaan, zodat er vele duizenden franciscanen en franciscanessen in de wereld hem zijn gaan navolgen? In deze bijlage willen we proberen wat over zijn leven te weten te komen.

Francesco Bernardone werd in 1181 of 1182 geboren. De exacte geboortedatum is niet bekend, maar uit andere gegevens kan één van deze twee jaartallen worden afgeleid. Zijn vader was een welgesteld zakenman, en hij wilde graag, dat Francesco bij hem in de zaak zou komen. De jonge Francesco kreeg een opleiding bij de geestelijken van zijn parochiekerk Sint Joris in de stad Assisi. Deze stad is gelegen in Umbrië in Italië, ongeveer 100 kilometer ten zuiden van Florence. Bij de geestelijken leerde hij onder andere lezen en rekenen, maar kreeg ook zangles van de minstrelen. Toen hij 14 jaar oud was, kwam hij bij zijn vader in het bedrijf. Maar al snel kreeg hij genoeg van zijn werk. Hij had meer plezier in en liefde voor het uitzoeken van verfijnde kleren en was niet zo'n zakenman. Ook kreeg hij al snel sympathie voor de armen: Rond zijn twintigste jaar vocht hij mee in de strijd tussen de steden Assisi en Perugia. Franciscus werd gevangen genomen en bleef meer dan een jaar in gevangenschap.

Na zijn gevangenschap keerde hij terug naar Assisi. In het jaar 1205 (hij is dan ongeveer 24 jaar oud) vindt er een omslag plaats in zijn leven. Terwijl hij aan het bidden was voor een crucifix in de vervallen oude kapel van San Damiano nabij de stad, hoorde Franciscus een stem, die hem zegt: "*Ga, Franciscus, en herstel mijn huis, dat vervallen is tot een ruïne*". Franciscus vatte dat letterlijk op, en wilde de oude kapel opknappen. Om daarvoor aan geld te komen verkocht hij het paard en stoffen uit de handel van zijn vader. Het geld dat hij daarvoor ontving wilde hij voor de kapel gebruiken. Uiteraard vond zijn vader dat niet goed, en spande een rechtzaak tegen zijn zoon aan wegens diefstal en het in opstand komen tegen het ouderschap. Volgens de wetten van Assisi konden zulke misdaden worden bestraft met verbanning en het ontzeggen van erfrecht. De burgerlijke autoriteiten besluiten de zaak aanhangig te maken bij de bisschop van Assisi. Franciscus verdedigde zich met verve tegen de wereldlijke opvattingen. Hij trok zijn kleren uit en deed afstand van de wereld. De bisschop bedekte hem met zijn mantel, ten teken dat hij zijn houding niet veroordeelt.

Een tijd later gebeurde er weer iets dergelijks. Tijdens de mis in de kerk las de celebrant een hoofdstuk voor uit het Mattheüs evangelie, waarin Christus zijn leerlingen opdracht geeft om het evangelie aan alle mensen te gaan vertellen. In dat hoofdstuk zegt Christus tot zijn leerlingen :

"Tracht dus geen goud, zilver of koper te verwerven om er uw gordels mee te vullen. Verschaft u zich ook geen reiszak voor onderweg, geen tweede onderkleed, geen schoeisel of stok".

Franciscus voelde zijn roeping in deze evangelietekst. Hij wierp letterlijk zijn beurs en zijn stok weg, en behield alleen zijn kleed. Hij verving zijn gordel door een koord met driedubbele knoop om zijn heupen. Zo leefde Franciscus verder. Hij besloot in San Damiano te gaan wonen. In zijn levensonderhoud voorzag hij met bedelen. Op deze manier zag hij kans om zo veel mogelijk voor de armen te betekenen, en om geld in te zamelen en daarmee het kerkje van San Damiano te herstellen.

Uiteraard werd zijn levensstijl niet door iedereen gewaardeerd. De omgeving reageerde in eerste instantie met scepsis en hoon. Maar gaandeweg werd deze negatieve houding minder, en maakte deze plaats voor verwondering. Men begon hem op te zoeken en hem sympathie te betuigen. Franciscus straalde een oprechte houding uit, en bracht dit ook over op zijn omgeving. Franciscus probeerde Gods wil te leren, door willekeurig de Bijbel open te slaan en te lezen welke tekst hij dan vond. Iedere keer las hij dan om alles achter zich te laten en Christus te volgen. Hij vatte dit alles samen als een leefregel voor zijn volgelingen. Steeds meer mensen besloten om hem te volgen in zijn levenswijze. Hij spoorde zijn volgelingen aan om ook in armoede te werken, niet tegen geld, maar voor giften om in leven te blijven.

In het begin waren Franciscus en zijn volgelingen een soort "geestelijke zwervers", niet gebonden aan een klooster of kerk. Ze leefden in totale armoede, zonder individueel of gemeenschappelijk bezit. Zo was het dan ook verboden om geld te accepteren. Ze leefden van dag tot dag, door te bedelen en te werken. Maar gaandeweg komen er zoveel volgelingen, dat men ook op een vaste plaats gaat wonen, en van daaruit in de omgeving de armen helpt.

Eén van de volgelingen van Franciscus is de heilige Clara. Op een nacht ontvlucht Clara het ouderlijk huis, om zich, samen met haar nicht, aan te sluiten bij Franciscus. Hij begeleidt hen naar het benedictinessenklooster, waar zij intreden. Clara komt daar geregeld met de bij de Benedictinessen geldende leefregel in botsing. Later besluit Franciscus haar er weg te halen en in bescherming te nemen. Het leidt tot het ontstaan van een eigen orde,

die van de Arme vrouwen van San Damiano, later "arme Clarissen", ook wel de Tweede orde van Franciscus genoemd.

Franciscus heeft een bijzondere liefde voor de natuur. In een bekend verhaal preekt Franciscus tegen de vogels om de dankbaarheid van God te tonen. Ook schrijft hij liederen waarin hij de natuur en de schepping bejubelt (het bekende "Zonnelied van Franciscus").

In 1217 werd in Porziuncola het eerste generaal chapiter (algemene bijeenkomst) van de Franciscanen georganiseerd. Inmiddels telt de groep dan zo'n 5000 volgelingen, uit Italië, maar ook uit Spanje, een gevolg van een reis die Franciscus naar dat land maakte. Een uitbreiding die slechts in 12 jaar plaatsvond.

In 1224 trok Franciscus zich terug op de berg La Verna in de Alverno, om te gaan vasten voor de Michaelmis (de naam van deze streek is gegeven aan de naam van het provinciaal hoofdkwartier van de organisatie van Franciscanessen in Aerdenhout, dat de naam Alverna heeft). Franciscus kreeg ook visioenen. In één van die visioenen zag hij daarbij de lijdende Christus. Nadat hij weer in de bewoonde wereld terugkeerde, bleek hij op zijn handen, voeten en in zijn zij de stigmata (de wonden die ontstonden toen Christus aan het kruis werd genageld) te hebben ontvangen. De pijn die hij daarbij heeft put hem flink uit. Twee jaar later, op 3 oktober 1226 overlijdt hij na een korte periode van opkomend herstel. De volgende dag, 4 oktober (in navolging van Franciscus zijn liefde voor de dieren vieren we ook nu nog steeds "dierendag" op deze dag), werd het lichaam van Franciscus naar Assisi gebracht. Al snel, twee jaar later, werd hij heilig verklaard.

Afb.53

In 1966 poseerden vijf zusters en dhr Gijs Krijnen (onderwijzer van de MAVO) voor de camera.

Foto: Ans Stolwijk.

Bijlage 3 Franciscanen en Franciscanessen

Het is gebruikelijk om te zeggen, dat Franciscus van Assisi drie orden heeft gesticht.

Eerste orde der Franciscanen

De eerste Orde is die van de Franciscanen, Latijnse afkorting OFM (Ordo Fratres Minores), ook wel Minderbroeders genoemd. Het bestaan gaat terug tot het jaar 1209, het jaar dat Franciscus toestemming van de paus krijgt. Het is de grootste groep Franciscanen. De eerste orde is later gesplitst in drie groepen: De Minderbroeders, de Minderbroeders Conventuelen (gesticht in 1517) en de Kapucijnen (gesticht in 1563).

Tweede orde der Franciscanen

De tweede orde stichtte Franciscus samen met Clara: de Arme Clarissen. De orde wordt in 1212 gesticht. In dat jaar kwam Clara bij Franciscus in de Damiaankapel met enkele volgelingen van haar. Franciscus helpt haar, en schrijft voor haar een leefregel. Deze regel wordt in 1253 door paus Innocentius IV goedgekeurd.

Derde orde der Franciscanen

Deze orde is eigenlijk een soort tussenvorm tussen kloosterlijk en wereldlijk leven voor degenen die deze leefregel willen volgen, maar door huwelijk, of andere verbintenissen niet de eerste orde kunnen intreden. Traditioneel ligt het begin van de derde orde in ca. 1221. Later ontstond de reguliere Derde Orde (gemeenschappen van mannen of vrouwen) en de seculiere Derde Orde (samenkomende leken). Deze derde orde wordt ook wel de Derde Orde van Boetvaardigen genoemd. Rond 1960 kreeg deze derde orde een nieuwe naam, de Seculiere Franciscaanse Orde, of ook wel de Franciscaanse Lekenorde.

In Bodegraven

De zusters Franciscanessen in Bodegraven leven volgens de eerste orde der Franciscanen. Ze worden dus geen Clarissen genoemd volgens de tweede orde, maar echt Franciscanessen.

*Afb.54 Een foto, genomen tijdens een examendag, die buiten Bodegraven moest worden afgelegd. Links hoofdzuster en lerares Frans en Physica, Zuster Donphina.
Foto: Anny Mourits-v.Veldhuizen.*

Bijlage 4 Leefregel van Franciscus

Franciscanen (broeders) en Franciscanessen (zusters) volgen de leefregel van Franciscus van Assisi na. De hele leefregel is te lang om hier af te drukken. Toch is het goed om er kennis van te nemen, omdat deze leefregel inzicht geeft in de gedachtenwereld van de zusters Franciscanessen, ook de zusters die in Bodegraven hebben gewoond en gewerkt.

Door Franciscus zijn twee leefregels vastgesteld. De eerste in 1221. Deze is nooit aan de Paus ter goedkeuring voorgelegd, en heeft dus ook geen officiële status. Het is een lange en strenge tekst. Het geeft een goed beeld van de leefwijze van de eerste broeders, voordat ze zich vestigden in kloosters. Ze leefden eerder immers in de huizen van anderen. Sommigen wijdden zich aan gebed, anderen aan preken en weer anderen aan arbeid. Wie werk had, mocht niet een baan hebben als opzichter of controleur, ze mochten niet ruziën over het loon, maar moesten wel voldoende thuis brengen om de ouderen en zieken te onderhouden. In de slothoofdstukken krijgen we een beeld van de prediking van de eerste broeders. Het afscheid dat Franciscus nam is een soort kopie van Jezus' afscheidswaarden in het evangelie van Johannes.

Twee jaar later, in 1223 schrijft Franciscus een nieuwe regel. Deze is veel korter dan die van 1221. Het is deze leefregel, die door paus Honorius III op 29 november 1223 is goedgekeurd. De regel is gebaseerd op de drie deugden van gehoorzaamheid, armoede en kuisheid. Het gaat in de leefregel onder meer over nieuwe kerkelijke regels zoals een noviciaat. Het is eigenlijk niet meer een verzameling van praktische leefregels. De broeders moesten immers slechts één regel onderhouden en dat was het naleven van het evangelie van Jezus Christus.

De leefregel geeft ons een idee van de worsteling hoe het evangelie aangepast kon worden aan de eigen tijd. Er wordt gesproken over geven en ontvangen, over kleding, over de manier waarop de broeders moesten uitgaan, hoe ze zich moesten inspannen om zich altijd te verbroederen en te vergeven; het gaat over het terugkomen naar de schuldkapittels en over de uitzending naar verre missiegebieden. De leefregel benadrukt sterk dat de leiders *minister*, dat is dienaar, zijn en nooit de broeders mochten overheersen. Kort samengevat, de regel gaat uit van het liefdegebed dat Jezus Christus aan de Christenen heeft gegeven.

De zusters Franciscanessen in Bodegraven leven deze tweede leefregel van Franciscus na.

Bijlage 5 Clara Pfänder, oprichter der congregatie

De vestiging van de Franciscanessen in Bodegraven was een onderdeel van de congregatie der Franciscanessen in Salzkotten. De oprichtster van deze orde was Clara Pfänder. Alhoewel Clara niet direct de stichtster was van de Bodegraafse vestiging, is het toch goed aandacht aan haar leven en werken te besteden.

Clara Pfänder werd geboren op 6 december 1827 in Hallenberg (Westfalen in Duitsland) uit een gemengd huwelijk: haar vader hoorde toe aan de Evangelisch Lutherse kerk, haar moeder aan de Rooms Katholieke kerk. Op twaalfjarige leeftijd overlijdt haar moeder. Zij koos ervoor om te leven in de lijn van het geloof van haar moeder, het Rooms Katholieke geloof. Een aantal jaren later wilde zij intreden in het klooster. Dat is dan een klooster van de orde van de Franciscanessen in Paderborn, een stad in midden Duitsland. Dit klooster was nog maar net nieuw; in 1849 was er pas een klooster in deze stad. Ondanks dat haar vader het Lutherse geloof aanhing, stemde hij toe met de wens van zijn dochter.

Na negen jaar als kloosterzuster en lerares bleek, dat ze het niet helemaal eens kon zijn met de opvattingen uit het klooster in Paderborn. Met toestemming en ondersteuning van de abdis van het klooster (moeder Pauline von Mallinckrodt) en van de bisschop van Paderborn (dr. Konrad Martin) richtte zij in 1860 in de stad Olpe, een nieuwe, Franciscanesser congregatie op. Daarbij legde zij, anders dan in haar moederhuis in Paderborn, meer nadruk op de beschouwende levensstijl. Als centrum van de spiritualiteit stelde zij de eucharistie, de aanwezigheid van Jezus Christus, als middelpunt voor de levensvorm van de zusters van het nieuwe klooster. Deze manier van leven werkt zich in de praktijk zodanig uit, dat de kloosterzusters minstens twee maal per dag in gebed bijeenkomen: 's morgens bij de lauden (ochtendgebed) en 's avonds bij de vesperviering' (avondgebed).

Na drie jaar verhuisde het klooster uit Olpe naar het nabijgelegen Salzkotten. Over de periode kort na 1870 en de problemen die de kloostergemeenschap ondervond hoeven we hier niet verder in te gaan. Deze geschiedenis wordt meer in detail beschreven in de andere hoofdstukken van dit boek. Vanuit Salzkotten heeft Clara Pfänder in deze moeilijke tijd altijd leiding gegeven aan de stichting van de diverse buitenlandse gemeenschappen. Naast diverse nederzettingen in Nederland zijn in die tijd ook congregaties gesticht in de Elzas in Frankrijk en in de Verenigde Staten van Amerika.

Na verloop van enkele jaren ondervond Clara veel problemen met de leiding van haar eigen kerkgemeenschap. Van de bisschop, die kort na 1870 in de gevangenis werd gezet wegens de moeilijkheden tijdens de zogenaamde "Kulturkampf", had ze toestemming gekregen voor de uitbreidingen in het buitenland van de gemeenschap. Maar toen deze bisschop overleed, en er een andere bisschop op de bisschopszetel zat, kwam er onenigheid over deze en andere kwesties. Clara werd gedwongen om af te treden als hoofd van de kloostergemeenschap in Salzkotten. Ondanks een pilgrimsreis naar Rome vond ze toch geen gehoor voor haar denkbeelden. Na een kort ziekbed overleed Clara op 5 oktober 1882. Haar werkzaamheden zijn echter door anderen overgenomen en verder uitgebouwd. Ook heden ten dage is er een klooster en een bejaardenhuis in Salzkotten.

Afb.55 Een klassenfoto van de huishoudschool in Bodegraven.

Achterste rij v.l.n.r.: Ans Pijnacker, Corry Kaptein, Liesbeth Klever, Jeanne v.Veldhuizen, Bertha Driessen, Corry Duits, Cisca Voorn

Middelste rij v.l.n.r.: Corry Vergeer, Rina Vergeer, Corry Kippersluis, Carla Joosten, Ria v.Haastert, Nel Pijnacker, Zr.Veronica (Clementine), ???, Adrie Humme, Annemarie van Rijn, Truus Bunnik.

Voorste rij v.l.n.r.: Ans Stolwijk, Willy Balvert, Doke van Rossum, Sjaan Leliveld.
Foto: A.Stolwijk-Veldhuizen.

Bijlage 6 Oversten van de congregatie

Oversten in Bodegraven

1875 - 1878	Beata Fischer
1878 - 1886	Salesia Brackhane
1886 - 1892	Hieronyma Bresser
1892 - 1894	Rosa Koers
1894 - 1903	Mathilda Weiss
1903 - 1919	Ewalda Becker
1919 - 1924	Frederica Biel
1924 - 1930	Aloysa Geijzen
1930 - 1936	Vincentia Kröger
1936 - 1944	Aloysine Geijzen
1944 - 1956	Vincentia Kröger
1956 - 1958	Benigna Hauwert
1958 - 1964	Werenfriedis Schoorl
1964 - 1967	Borromea Koevoets
1967 - 1970	Debora van Leeuwen

Provinciale oversten in Nederland

(van 1920 tot 1921 was het provinciaal huis gevestigd in Overveen, daarna in Aerdenhout)

1920 - 1932	Ida Halbe
1932 - 1939	Renata Kampmann
1939 - 1944	Digna Beckers
1945 - 1957	Scholastica Mommartz
1957 - 1969	Dolorosa van Berkel

Bijlage 7 Geestelijken in Bodegraven

Pastors in Bodegraven

1871 - 1891	Jacobus Maruitius van der Ven (Jacques)
1891 - 1899	Henricus Walterus Jacobus van Hertum
1899 - 1911	Maria Henricus Petrus Mattheus de Graaf
1911 - 1913	Joannes Bernardus Aloysius Diekmann
1913 - 1932	Fredericus Albertus Keet
1932 - 1939	A.W.J. Lühn
1939 - 1957	Wilhelmus Petrus Johannes Janus
1957 - 1969	Petrus de Groot
1969 - 1975	Cornelis Vlaar
1974 - 2004	Cornelis Antonius Paardekooper
1975 - 1981	A.G.M. van den Burg (pastor)
1981 - 1983	A.J.J.M. Elling (pater)

Rectors in het pensionaat in Bodegraven

1921 - 1921	pater J.Meijer
1921 - 1921	pater Smeele
1921 - 1928	pater R.Hoogeboom
1928 - 1929	pater W.van der Voort
1929 - 1929	pater Chrispinus
1929 - 1939	pater G.Huybers
1939 - ±1961	pater J.Konijn
1962 - ±1968	pater Onings

Afb.56

Een foto van een groep pensionairen, een zuster, en middenin de rector.

Foto: Archief RK Mulo.

Bijlage 8 Locaties der Franciscanessen

Plaatsen waar dezelfde orde van de Franciscanessen actief was. Soms slechts gedurende enkele jaren, in andere gevallen gedurende een lange tijd. De gebruikte afkortingen zijn onderaan de tabel verklaard.

Noordwijk	1875-1881	bew, brei
Bodegraven	1875-1970	bew, brei, meis, jong, inter, norm
Vlissingen	1875-1972	bew, wees, meis, jong, ziek, wijk
Bovenkerk	1875-1888	bew, brei, inter
Uithoorn	1876-1883	bew, brei, novi
Nieuwveen	1876-1884	bew, meis, jong
Warmond	1877-1969	bew, brei, meis, jong, beja, wijk
Wervershoof	1877-1977	bew, brei, meis, beja, wijk
Zierikzee	1877-1979	bew, brei, bej, wijk, ziek
Sappemeer	1877-1882	bej
Breukelen	1877-1883	bew, brei, novi
Leimuiden	1878-1879	huis
Wognum	1878-	bew, brei, meis, jong, inter
Nederhorst den Berg	1878-1889	bew, meis
Westwoud	1885-1958	bew, brei, meis
Den Hoorn	1922-1980	meis
Haarlem	1885-	ziek, wijk
Gouda	1895-1928	wees, wijk
Spierdijk	1895-2000	beja, meis
Brielle	1893-	bew, brei, meis, int, wijk
Haarlemmerliede	1921-1941	meis
Hoogkarspel	1927-1929	bew
IJmuiden	1927-1977	ziek
Haarlem Noord	1933-	ziek

beja	bejaardenhuis
bew	bewaarschool
brei	naai- en breischool
inter	internaat
jong	lagere jongensschool
meis	lagere meisjesschool
norm	normaalschool
novi	novicen opleiding
wees	weeshuis
wijk	wijkverpleging
ziek	ziekenhuis

Afb.57 Nog een laatste foto van enkele zusters en anderen, genomen in de zusteruin.
Foto: C.Stolwijk.

Afb.58 Een foto genomen in het pensionaat. Staande links juffrouw Steenland (leke-onderwijzeres). Zittend van links naar rechts: zuster Clementia, ?, Bep ?, Zr.Theresia, Zr.Ambrosina.
Foto: C.Stolwijk.

Bijlage 9 Woordenlijst

Altaar

Liturgische offertafel, centrale plaats van de eucharistieviering in Rooms Katholieke kerken.

Bedelorde

Kloosterorde waarbij in het levensonderhoud wordt voorzien door giften. De orde der Franciscanessen was een bedelorde.

Bewaarschool

Voorloper van de kleuterschool.

Biecht

Sacrament waarin door de priester in Christus' naam zonden vergeven worden uit kracht van het bijbels evangelie. Bij de zusters Franciscanessen was lange tijd een rector aangesteld als biechtvader.

Chambrette

Gedeelte van de slaapzaal met een bed, kastje en stoel. Een chambrette wordt afgesloten van de slaapzaal middels een gordijn.

Eucharistie

Bijeenkomst waarin men door het eten van de hostie viert dat Jezus Christus aanwezig is in de kerkdienst.

Franciscus van Assisi

Stichter van de orde der Franciscanessen. Zie verder bijlage 2.

Habijt

Kleding van een kloosterzuster, waaraan men kan zien dat een zuster bij een kloosterorde hoort. De zusters Franciscanessen droegen een bruin habijt, met daar over een zwart schapulier.

Hostie

Eetbaar stukje ouwel. De hostie wordt door de priester uitgedeeld en door de kerkgangers gegeten. Het vormt de aanwezigheid van Christus bij de gelovigen.

Inkleding

Officiële bijeenkomst, vanaf welke een zuster in het habijt gekleed gaat. Tijdens de inkleding wordt de zuster opgenomen in de gemeenschap.

Jozef

Vader van Jezus Christus, man van Maria. Naar hem is de school en het pensionaat genoemd.

Kloostergelofte

Gelofte die een zuster aflegt, waarin zij belooft te zullen leven volgens de leefregel van Franciscus van Assisi. Er bestaat een "kleine gelofte" en een "eeuwige gelofte". Zie verder het kader bij paragraaf 1.8.

Lof

Godsdienstige bijeenkomst, die besloten wordt met de zegen. In tegenstelling tot de mis wordt tijdens een lof geen eucharistie gevierd.

Normaalschool

School waar onderwijzers en onderwijzeressen worden opgeleid. Later noemde men dat kweekschool, nog weer later pedagogische academie.

Noviciaat

Tweede kennismakingsperiode waarin een meisje dat in een klooster wil intreden meeleeft met de kloosterzusters, maar nog niet de eeuwige kloostergelofte heeft afgelegd. Het noviciaat volgt op het postulaat. Het noviciaat duurt ongeveer twee jaar. Een meisje dat het noviciaat volgt heet een novice.

Parochie

Lokale vestiging van de Rooms Katholieke kerk.

Pastoor

Geestelijk leider van een parochie.

Pensionaat

Instelling waar kinderen van de lagere en middelbare schoolleeftijd wonen en door de zusters worden verzorgd.

Postulaat

Eerste kennismakingsperiode waarin een meisje dat in een klooster wil intreden meeleeft met de kloosterzusters. Het postulaat duurt ongeveer zes maanden. Een meisje dat het postulaat volgt heet een postulant.

Rector

Geestelijk leider van een klooster. Leidt de eucharistievieringen in het klooster en treedt op als biechtvader voor de zusters en de meisjes.

Refter

Eetzaal van een klooster, waar de zusters gezamenlijk de maaltijd gebruiken.

Retraite

Periode van bezinning, waarin de zusters zich gezamenlijk terugtrokken en een geestelijk onderwerp uitdiepten onder leiding van een specialist op dat onderwerp.

Schapulier

Door de kloosterordes der Franciscanessen op borst en rug tot aan de voeten neerhangende lap stof, over het habijt heen gedragen (Latijn: *scapulae*, schouders).

Tabernakel

Een versierd kistje op het altaar, meestal van zilver of goud, waarin de hostie wordt bewaard.

Franciscanessen in Bodegraven, de titel van de tweede uitgave van de Stichting Historische Kring Bodegraven.

Bijna 100 jaar woonden en werkten er in het dorp zusters van de orde van de Franciscanessen van Aerdenhout. Zij waren actief in het onderwijs en in de ziekenzorg. Met name de zorg voor het pensionaat, waar tot wel 60 kinderen woonden, was een belangrijke taak van deze zusters. In dit boek kunt u lezen waarom deze Franciscanessen naar Nederland kwamen, wat ze deden, en hoe ze vanuit een heel klein beginnetje een groot pensionaat mochten leiden. Ook kunt u lezen hoe het kwam dat de alom bekende zusters tuin in Bodegraven is gesticht.

De Stichting Historische Kring Bodegraven hoopt dat u met dit boek op een plezierige manier kennis maakt met de geschiedenis van het dorp Bodegraven.